

KUR'AN'DA PEYGAMBER TASAVVURU¹

Muhammet AYDIN*

Öz

İslam inancına göre dinin/vahyin insanla buluşması peygamberler aracılığıyla gerçekleşmiştir. İlahi irade peygamber göndermekle insana lütufta bulunduğunu beyan etmiştir. Ne var ki bu lütuf/iyilik insanlar tarafından hakkıyla değerlendirilememiştir. Bunun beşeri, antropolojik, psikolojik, siyasal sebepleri olabilir. Son ilahi vahye sahip olmanın avantajları olduğu gibi taşıdığı ağır sorumluluklar da vardır. Vahyi doğru anlamadan, sadece ona sahip olmanın pratikte insana/topluma fazlaca katkısının olmadığı bilinmektedir. Doğru anlamaya ilişkin sağlam metodolojiye ihtiyaç vardır. Nitekim her ekol belli bir metodoloji üzerinden nasslara yaklaşır ve peygamber anlayışı/tasavvuru geliştirir. Kur'an'da öne çıkan ana tema peygamberlerin beşeri/insani doğaları/kimlikleridir. Peygamberlerin beşeri doğalarına ilişkin ileri sürülen itirazlar nüzul dönemiyle sınırlı kalmamışa benzemektedir. Peygamberlerden sonra da onların beşeri tabiatlarına yönelik aşırı yorumların yapıldığı görülmektedir. Öncelikle yapılması gereken vahiyden hareketle doğrudan ve yalın bir biçimde peygamber tasavvuruna ulaşabilmektir. Ardından dini kültürümüzde/geleneğimizde sair bilgi kaynaklarına müracaat edilebilir.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, Peygamber, İnsan, Vahiy, Tebliğ, Tasavvur

QUR'AN'S CONCEPT OF MESSENGER

Abstract

According to Islam, people come across with religion/revelation through messengers. The divine will declares that sending messengers bestows his favour upon human beings. However, this favour could not be put to good use. This situation can include human, anthropological, psychological and political reasons. Last divine revelation has not only advantages but also bears heavy responsibilities. It is known that, without a correct understanding of the revelation, only being the object of it does not contribute much to a human being/society. There is a need of a sound methodology for a correct understanding. Thus, every school approaches the nass with a certain method and develops a concept of messengers. The human identity of messenger is the main topic which Qur'an

Atf: Aydın, Muhammet (2018), "Kur'an'da Peygamber Tasavvuru", *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8 (15), ss. 35-60.

¹ Bu çalışma 08.12.2017 tarihinde sunduğumuz "Kelâm'da Allah'ın Vekâleti Meselesi" başlıklı doktora tezinin bir bölümü esas alınarak hazırlanmıştır. This article is extracted from one part of my phd dissertation entitled "*The Problem of Allah's Wakalah in Kalam*" which I presented in 08th December 2017.

* Dr. Öğr. Üyesi, Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı, (maydin@gumushane.edu.tr), orcid.org/0000-0002-0099-9024.

points. It seems that the opposition to the human nature of prophet is not limited with the revelation period. It is seen that at the time of the messengers there were over interpretations on their human nature. The first thing which has to be done is to reach directly and simply the concept of messenger through the revelation. After that one can consult to other religious sources of our culture/tradition.

Key Words: The Quran, Messenger, Person, Revelation, Declaration, Concept/Thought

Giriş: Tasavvurun Düşünceye Etkisi ve Allah Tasavvuru

İnsan kelime ve kavramlarla düşünce üretir. Kelime ve kavramlar da belli bir tasavvura dayanmaktadır. Tanrı hakkında tasavvur, ilahi dinlerde vahiy ile başlamış bir faaliyettir. Bu faaliyette teolojinin akla/tecrübeye dayalı rasyonel bir temellendirme ve tasavvur geliştirmesi, vahiy dili ile aklın tarihsel süreçte geliştirdiği tasarım arasındaki zihni çabalardan doğmuştur. Peki, neden tek tasavvurdan söz edemiyoruz? "Akıl ve metnin dilini kavrama insanın kültür, tecrübe vs. birikimi ile oluşan bir yetenek olduğundan bir tek tasavvurdan değil, birçok tasavvurdan söz etmek kaçınılmazdır. Zira akıl geniş tabanlı bir bilgi, kültür, tecrübe alanından beslenerek tasavvur oluşturur."² Bu modellerin çeşitliliği, birçok yoruma imkân veren kelime/lafız/kavramların kullanılmış olmasından kaynaklanmaktadır. Kavramların dışında "belli bir tasavvurun hâkimiyet kazanmasında, lafız ve mana arasında ortaya çıkan boşluğu dolduran öznenin kimliği öne çıkmakta ve önem kazanmaktadır."³

Tanrı kavramına ilişkin bir irdelemeyi teistik dinlerle sınırlasak bile, önemli farklılıkların varlığını koruyacağı açıktır. Kaldı ki "bir dinin kendi içinde de felsefi ve kelâmî açıdan farklılaşan Tanrı tasavvurlarına rastlanılır. Öyle ki aynı teistik düşünce geleneğindeki bir 'iman edilen Tanrı' tasavvuru ile 'felsefi/metafizik/mistik Tanrı' anlayışlarının birebir örtüştüğünü söylemek mümkün görünmemektedir."⁴ Bununla beraber "Tanrı tasavvuru, bizatihi Tanrı'nın kendisi değildir. Tanrı tasavvuru vahiyden öğrenilen bir şey olduğu kadar aynı zamanda insan tarafından da kurgulanan bir şeydir. İnsan kendi özlemlerini, sorunlarını, amaçlarını ve korkularını Tanrı tasavvuruna yansıtmaktadır."⁵ Çünkü insanın Tanrı ile kurduğu her türlü ilişki, Tanrı'nın bir tasavvuru aracılığıyla gerçekleşir.⁶ Tasavvurun hayatımızdaki egemenliği ve

² Sinanoğlu, Abdulhamit, *Kelam Tarihinde Tanrı Tasavvurları*, İlahiyat yay. Ankara, 2005, s. 11-12. Süreç şöyle işlemektedir: "Kelam, metafizik bir varlıktan gelen ve sürekli yoruma muhtaç gaybi anlamları olduğunu kabul ettiği bir metne dayalı olarak Tanrı hakkında tasavvurlar geliştirmektedir. Kaynağımız durumundaki bu metnin metaforik/mecazi, temsili, teşbihi, sembolik vs. bir dil kullanıyor olması, Tanrı gerçekliğinin bize kendini olduğu gibi göstermesinin imkansızlığından çıkmaktadır. İşte bu nedenle teolojik dil bu yapısı ile çok sayıda tasavvurun geliştirilmesine imkan vermektedir." Sinanoğlu, *Kelam Tarihinde Tanrı Tasavvurları*, s. 12.

³ Düzgün, *Varlık ve Bilgi*, s. 119.

⁴ Reçber, Mehmet Sait, *Tanrı'yı Bilmenin İmkânı ve Mahiyeti*, Kitabiyat yay. Ankara, 2004, s. 8.

⁵ Evkuran, "İslam Düşünce Geleneğinde Tanrı Tasavvuru", s. 51.

⁶ Ay, Mahmut, "Tanrı tasavvurlarının Politik tasarımlara Yansıması", *Kelam Araştırmaları Dergisi*, 6:2, 2008, s. 48.

etkinliği zannedilenin ötesindedir. “İnsanın yaşama bakışının, varlıkla girdiği ilişkideki konumunun, dünya görüşlerinin, oluşturduğu kurumlarının, daha pek çok insani faaliyetlerinin inşasında Tanrı tasavvurlarının belirleyici rolü vardır.”⁷

Allah’ın esması etrafında yürütülen çalışmalar doğrudan Tanrı tasavvurumuz ile ilgilidir. Zira tasavvurlar kelimelerle ve onlara yüklediğimiz anlamlarla inşa edilirler. Kelâm geleneğimizde yer alan şey, mevcûd, kadîm, cevher gibi bir takım terimlerin Allah hakkında kullanılıp kullanılmayacağı tartışmaları bu duruma örnek olarak gösterilebilir.⁸

Tasavvur ile zihniyet arasında doğrudan bir bağ vardır. Sahip olduğunuz tasavvurunuz aynı zamanda sizin zihniyetinizi ele verir. Zira “insanların aynı hadise, olgu, olay veya nesnelere farklı bakış açılarıyla görmelerine sebep olan şey, çoğu kere kişisel eğilimleri/toplumsal mensubiyetleridir ve etkisinde kaldıkları zihniyetlerdir.”⁹ Zihniyet, her toplumun dinamik terkiibini meydana getirir. Gerçekten de “zihniyet, toplum üyelerinin her birinde içkindir; hatta bu üyelerin her birinin davranışlarıyla düşüncelerini oluşturur.”¹⁰ Mucchielli ise, zihniyeti, bir toplumsal grubun *örtük referans sistemi* olarak tanımlar.¹¹ Buna ilave olarak zihniyet, kendi içerisinde bir epistemolojisi ve dünya görüşü olan bir olgudur.¹² Çünkü, “zihniyet kendi içinde bir dünya görüşünü taşır ve çevredeki öğeler karşısında tutumlar üretir.”¹³

Peygamberlerin dinlerde merkezi konumları vardır. Ancak konumlarının doğru bir biçimde anlaşılması gerekir. Çünkü “teolojik sistemlerin peygamberlik algısı onların Tanrı-insan ilişkisini nasıl kurguladıklarıyla doğrudan ilgilidir.”¹⁴ Bundan dolayı peygamber tasavvurundan başlamak yerinde olur.

1. Peygamber Tasavvuru: Peygamber tasavvuruna geçmeden evvel nübüvvet kavramını kısaca hatırlamak gerekir. Sözlükte ‘haber vermek’ manasındaki neb’ yahut ‘değeri yüksek olmak’ anlamındaki nebve kökünden masdar isim olan nübüvvet kelimesini Ragıb İsfahani, ‘Allah ile akıl sahibi kulları arasında dünya ve ahiret hayatlarıyla ilgili ihtiyaçlarının giderilmesi için yapılan elçilik görevi’¹⁵ diye tarif etmiştir. Türkçede nübüvvet kökünden türeyen nebi yerine daha çok Farsçadan alınmış Peygamber kelimesi kullanılır. Eski Türkçe karşılığı yalvaçtır, ancak peygamber kelimesi erken dönemde Türkçeye geçip

⁷ Ay, “Tanrı tasavvurlarının Politik tasarımlara Yansıması”, s. 52.

⁸ Yurdağür, Metin, *Ayet ve Hadislerde Esmâ-i Hüsnâ, Allah’ın İsimleri*, Marifet yay. İst. 2006, s. 19-38.

⁹ Kutlu, Sönmez, “İslam Mezhepleri Tarihinde Usûl Sorunu”, İslami İlimlerde Metodoloji Meselesi-I, Ensar Neşriyat, İst. 2005, s. 420.

¹⁰ Bouthoul, Gasto, *Zihniyetler Kişi ve Toplum Açısından Zihin Yapılarına Dair Psikososyolojik Bir İnceleme*, çev. Selmin Evrim, İst. 1975, s. 5.

¹¹ Mucchielli, Alex, *Zihniyetler*, çev. Ahmet Kotil, İst. 1991, s. 7.

¹² Kutlu, Sönmez, “İslam Mezhepleri Tarihinde Usûl Sorunu”, s. 421.

¹³ Mucchielli, Alex, *Zihniyetler*, s. 17.

¹⁴ Ay, Mahmut, “Sufi Teolojinin Peygamberlik Algısı”, *AÜİFD*, XLIX/2008, sy. 1, s. 19.

¹⁵ İsfahani, *el-Müfredat*, “n.b’e” maddesi; krş. *Lisanu'l-Arab*, “n.b.v” maddesi.

yerleşmiştir.¹⁶ Risalet kavramı da nübüvvetle eş anlamlı kabul edilmekle birlikte dini literatürde daha çok nübüvvet tercih edilmiştir. Sonuçta “her iki kavramda da asıl unsuru, Allah’ın vahiy yoluyla gönderdiği önerilerini insanlara ulaştırıp elçilik görevini yapma teşkil eder.”¹⁷ Kelâmcılara göre “bir ilahi lütuf olan peygamberlik insanın bedeni ve ruhi nitelikleriyle ilgili değildir. İslam filozofları ise nübüvvetin, fizik ötesi âlemlerle ilişki kurmayı mümkün kılacak kişisel özelliklerle bağlantılı olduğunu kabul eder.”¹⁸

Fahreddin Râzi, Hz. Muhammed’in peygamberliğini üç delille temellendirir: “Birinci yol, Hz. Muhammed peygamberliği iddia etmiş ve elinde mucize görülmüştür. İkinci yol: Hz. Muhammed’in peygamberliğini, ahlakı, işleri, hükümleri ve davranışlarını delil getirerek ispattır. Üçüncü yol ise, önceki peygamberlerin, Hz. Muhammed’in peygamberliğinden semavi kitaplarında haber vermeleridir.”¹⁹ Bu temellendirmelerde belli bir tasavvurun varlığından söz edilebilir. Râzi’nin özellikle ikinci kısımda dile getirdiği peygamberin ahlakı ile davranışlarına vurgu yapması önemlidir. İnsanlar genelde gündelik işlerinde rasyonel ve tutarlı olmaya çalışırlar da nedense dini/teolojik konulara gelindiğinde rasyonel olma, tutarlı olma gibi bir gereklilik duymazlar. Hâlbuki dini konularda da tutarlı, rasyonel ve makul olmak gerekir. Abduh’a göre dinin yalnızca olağanüstü şeylerle onanması yoluna gidilmesi doğru bir tutum değildir. Kur’an bu yüzden delil ve burhan metodunu benimsemiştir. Aksi takdirde “peygamberler devamlı harikulade olaylar sergileselerdi, bu takdirde insanların onlara zorunlu olarak itaat etmeleri lazım gelirdi. İhtiyâri olmayan bir inanç, Allah’ın va’d ve vaadini lüzumsuz hale getirirdi.”²⁰

Peygamberlik en temel inanç esaslarından birisi olmakla birlikte, “peygamberliği anlama ve algılama biçimi dini anlayışların temelini oluşturur. İslam dünyasındaki en temel sorunların başında Müslümanların peygamberlik anlayışları gelmektedir. Çünkü Müslüman düşüncesindeki temel sapmalardan birisi peygamberlik tasavvurunda yaşanmaktadır.”²¹ Tarihsel bir şahsiyet olarak ortada tek bir peygamber olmakla beraber, oluşan gelenekte birden çok ve birbirinden farklı peygamber tasavvurları oluşabilmektedir. Peygamber tasavvuru yalnız vahyin anlaşılmasında değil, sünnetin/hadisın anlaşılmasında ve yorumlanmasında da büyük bir role sahiptir.²²

¹⁶ Yavuz, Yusuf Şevki, “Peygamber”, *DİA*, 34/257.

¹⁷ Yavuz, Yusuf Şevki, “Nübüvvet”, *DİA*, 33/279.

¹⁸ Amidi, *Ebkaru'l-Efkar*, nşr. Ahmed M.Mehdi, Kahire, 2002, 4/7-9; krş. Yavuz, “Nübüvvet”, s. 33/281.

¹⁹ Razi, *el-Muhassal*, s. 229-230.

²⁰ İşcan, Mehmet Zeki, “Muhammed Abduh’un Nübüvvet Görüşü ve Çağdaş İslam Düşüncesine Etkileri”, *Atatürk ÜİFD* sayı: 26, Erzurum, 2006, s. 49.

²¹ Kahraman, Mustafa, “Müslüman Kelamında Peygamberin Görevi”, Yayınlanmamış doktora tezi, Ankara, 2007, s. 6.

²² Bağcı, H. Musa, “Sünnet ve Hadislerin Anlaşılmasında Ehl-i Hadisin Beşerüstü Peygamber Tasavvurunun Etkisi”, Günümüzde Sünnetin Anlaşılması Sempozyumu, Mayıs, 2004, Bursa, s. 67.

Peygamberlerin hayat hikâyeleri de aslında onların beşeri tabiatları hakkında bizlere fikir vermektedir. Çünkü rivayetlerin aktardığı biçimde Hz. Peygamber, mücadelesini mucizeler üzerine değil, hayatın gerçekleriyle uyumlu, makul ve mantıklı birtakım tedbirler olarak gerçekleştirmiştir.²³ Dinin doğru anlaşılması ve çağın idrakine sunulabilmesi için sahih bir peygamber anlayışına ihtiyaç olduğu gibi, hadis ve sünnetin doğru bir şekilde anlaşılması ve yorumlanması; Hz. Peygamberin günümüz insanına doğru biçimde örnek olarak sunulması, sahih bir peygamber tasavvurunun inşa edilmesine bağlıdır.²⁴ Zira “dini bize tebliğ eden ve onu ilk uygulayan Hz. Peygamberdir. Onu Kur’an’ın çizdiği bir çerçevede doğru bir şekilde anlamak ve yorumlamak dinin de doğru bir şekilde anlaşılması sonucunu doğurur.”²⁵ Fakat gelenekte vahye alternatif bir şekilde konuşlandırılan *vahyi gayri metlûv* anlayışı işi daha da güç duruma sokmuştur. Gayri metlûv vahiy teorisi, beşer kimliğiyle Hz. Peygamberin etkinlik alanını yok etmekte ve örnek alacağımız kurucu tecrübeyi iletişim kurmamızı önlemektedir. “Bu yaklaşım peygambere atfedilen fetânet ve ismet gibi nitelikleri de anlamsız hale getirmektedir. Zira her adımı ilahi irade tarafından yönlendirilen bir peygamberin, akıl ve fetânet sahibi olmasının bir anlamı bulunmamaktadır.”²⁶ Sahih bir peygamber tasavvuruna ulaşmak için öncelikle kurucu metnimiz olan Kur’an’a gitmemiz ve Kur’an’ın önerdiği peygamber tasavvurunu tespit etmemiz yerinde olacaktır.²⁷ Sünnet ya da hadis kaynaklı farklı peygamber tasavvurlarına ulaşıldığı malumdur. Bu çalışmada hadis materyallerinin tenkidine girilmeyecektir.

2. Kur’an’ın Peygamber Tasavvuru: Kanaatimize göre Kur’an yanlış peygamber tasavvurlarına işaret ederken diğer yandan sahih bir peygamber tasavvurunu da inşa etmektedir. Buna karşılık, söz konusu Kur’an merkezli peygamber tasavvuru inşa girişimlerinin risklerinden söz edenler de bulunmaktadır. Dile getirilen riskler şunlardır: İlki Kur’an merkezli bir peygamber tasavvurunda Peygamberin beşeriliğine aşırı vurgu yapılması bunun da

²³ Peygamberin hayatını mucizeler üzerinden anlatan rivayetlerin değerli bir kritiği için bkz. Azimli, Mehmet, *Siyeri Farklı Okumak*, Ankara Okulu, 2010.

²⁴ Rivayetlerde yer alan Peygamberi yüceltme arzusu taşıyan haberlerden bazıları “kainatın yaratılış sebebi olarak takdim edilmesi; nur-ı Muhammedi fikri; Hz. Adem’in sulbünden intikali; diğer peygamberlerle mukayese ve onlardan üstün görme düşüncesi” aşırı yüceltmeci rivayetler ve hakkında bir değerlendirme için bkz. Erul, Bünyamin, “*Uydurma Rivayetlerde Peygamber Tasavvuru*”, İslam’ın Anlaşılmasında Sünnetin Yeri ve Değeri Sempozyumu, TDV yayınları, Ankara, 2003, ss. 420-433. Kimi rivayetlerden hareketle yanlış tasavvurun hadisçilerle sınırlı olduğu düşünülmemelidir. Önemli kelâmcılardan bazıları da benzer tasavvurlara sahiptir. Şunu not etmek gerekir. Hadisçilerin bakış açısının geleneksel sünni peygamber anlayışı olduğu da ifade edilmektedir. Hatta sadece sünni anlayışı değil, İslam kültür tarihinde marjinal kaldığı kabul edilen inanç/düşünce akımlarının da benimsediği yaygın bir görüştür. Bkz. Özafşar, M Emin, “*Hadisçilerin Peygamber Tasavvuru*”, Diyanet İlmî Dergi, Ankara, 2003, ss. 310-323.

²⁵ Bağcı, H. Musa, *Beşer Olarak Hz. Peygamber*, Ankara Okulu, Ankara, 2010, s. 23-24.

²⁶ Evkuran, Mehmet, “Farklı Peygamber Tasavvurlarının Sebepleri”, *Hz. Peygamber’in Nübüvvetinin Süresi ve Kapsamı*, Çalıştay, Gaziantep, 2014, s. 173.

²⁷ Disiplinlerin farklı peygamber tasavvurlarına ilişkin değerlendirme için bkz. İslamoğlu, Mustafa, *Üç Muhammed iki tasavvur bir gerçek*, Denge yay. İst. 2006, ss. 194-210.

sıradanlaştırılmış bir peygamber algısına müncer olma riski taşıdığı iddiasıdır.²⁸ Diğeri ise bu tasavvurun İslam kaynağını Kur'an'a indirgeme eğilimine zemin hazırlamasıdır. Bir başka iddia ise bu tasavvur inşasının öznel yapı arz ettiği hususudur. Zira nihai tahlilde bu inşayı yapacak kişinin dünya görüşü ve zihnindeki peygamber imajına uygun bir inşa olacağı söylenmektedir.²⁹ Bunlara şöyle cevap verilebilir. Haddi zatında bütün tasavvur girişimleri kişilerin/ekollerin zihin yapılarına göre izler taşır ve hepsi de öznellekle maluldürler. Şimdi Kur'an'da peygamber tasavvurunun izini sürebiliriz.

2. 1. Peygamberlerin Beşer Olmaları: Kur'an'ın belirttiğine göre genellikle insanlar peygamberlerin insan cinsinden olmalarını kabule yanaşmayıp, bunu kendilerince muhalefet unsuru olarak kullanmak istemişlerdir. Bu tavrın eskide kalmayıp günümüzde de benzer yaklaşımların olduğu görülmektedir. Kur'an'da Hz. Peygamberin insan olduğunun vurgulanması, Müslümanların geleneksel yanlışa düşmemeleri için yapılmış uyarılar olduğunu göstermektedir.³⁰

Hz. Peygamberin özellikle peygamber olduktan sonraki hayatı bütünüyle kayıt altına alınmıştır. Watt'ın ifadesiyle Hz. Muhammed kadar hayatı kayıt altına alınan başka bir insan yoktur.³¹ Bu bağlamda "onun sözleri, eylemleri ve tepkisizlikleri bile kayıt altına alınmıştır. Bu kayıtlardan Hz. Peygamberin hüznüleri, sevinçleri, başarıları, Allah'ın ona olan lütufları, vahiy alışı, topluma aktarışı, toplumun tepkisi, insanlarla olan münasebetleri çok ayrıntılı bir şekilde öğrenilebilmektedir."³² Bütün bu çabaya rağmen yanlış tasavvurların önüne geçilememiştir. Kur'an'ın bu konuya ağırlık vermesinden anlıyoruz ki, tasavvur sorunu oldukça önemlidir. Kur'an'ın duyarlılığına rağmen söz konusu yanlış algı devam etmektedir. Furkan Sûresinde bu mesele bizatihi imtihan konusu olarak takdim edilmektedir: "*Ey Muhammed! Biz senden önce de yiyip içen, çarşıda pazarda dolaşan insanların dışında kimseyi elçi olarak göndermedik. Böyle yaparak, kiminizi*

²⁸ Maşalı, Mehmet Emin, "Kur'an Merkezli Bir Peygamber Tasavvuru: Böyle Bir Tasavvurun Riskleri ve İmaları", Vahyin Nüzûlünün 1400. Yılında Hz. Muhammed (s.a.v.) Milletlerarası İlmî Toplantı, Ekim 2010, İstanbul, s. 156.

²⁹ Yazarın iddiaları ve temellendirmeleri için bkz. Maşalı, "Kur'an Merkezli Bir Peygamber Tasavvuru: Böyle Bir Tasavvurun Riskleri ve İmaları", ss. 156-160.

³⁰ "Cahiliye putperestliğinin parçası olan kahinlik, cinlerin gaybden haber verdiği ve meleklerin Allah'ın kızları olduğu gibi telakkiler, zihinleri gerçek anlamda ilahi olanla olmayı ayıramayacak derecede körleştirmişti. Bu zayıflatılmış zihin yapısından dolayı, Cahiliye Araçları kendi içlerinden, her yönüyle normal bir insanın Allah'tan vahiy almasını kavramakta ve kabullenmekte güçlük çektiler." Özsoy-Güler, *Konularına Göre Kur'an*, s. 565. "Yanlış peygamber tasavvuru, yanlış Allah tasavvurunu; yanlış Allah tasavvuru da yanlış peygamber tasavvurunu beslemektedir. Yüce Allah ontolojik hiyerarşide kendisinin bütün eksikliklerden münezze olan yüceliğini, peygamberlerin, meleklerin ve insanların konumunu net olarak ortaya koymuştur. Bu hiyerarşi bozulduğunda ödevler, yetkiler ve sorumluluklar birbirine girmekte ve dinin bütün sistemi alt-üst olmaktadır." Erdemci, Cemalettin, "Hz. Muhammed (sav) ile Vefatından Sonra İrtibat Kurmanın İmkânı", Nübüvvet Çalıştay, Gaziantep, 2014, s.29. Balcı'ya göre peygamberlikle ilgili dile getirilen eleştiri/itirazlar büyük oranda Araçların inançlarının ve bilgi birikiminin yansımasıdır. "Erken Dönem Arap Kültüründe Peygamberlik Tasavvuru", *Ekev Akademi dergisi*, yıl: 10, sy. 29, Güz 2006, s. 112.

³¹ Watt, W. Montgomery, *Hz. Muhammed Mekke'de*, çev. Ramî Ayas-Azmi Yüksel, Ankara, 1986.

³² Erdemci, "Hz. Muhammed (sav) ile Vefatından Sonra İrtibat Kurmanın İmkânı", s. 30.

kiminiz için bir imtihan vesilesi kıldık ki, sabredecek misiniz, bunu kendiniz de göresiniz; Allah zaten her şeyi olduğu gibi görmektedir.”³³

İnsanlara kendileri gibi insan peygamber gönderilmesinin pratikte en büyük faydası, peygamber ile görevlendirildiği toplumun kolay anlaşabilmesinin sağlanmış olmasıdır. Kur’an’da adı ve kıssaları anlatılan birçok peygamberin soydaşlarından olduğu özellikle belirtildiği dikkatlerden kaçmamalıdır. Bu sebeple her kavme kendi dilini konuşan peygamber ve kendi dilinde kitap verilmiştir: “Allah’ın emirlerini onlara iyice açıklasın diye her peygamberi yalnız kendi kavminin diliyle gönderdik.”(İbrahim 14/4; Nahl 16/102-103; Şuara 26/192-195) Burada açıkça görüldüğü gibi kavmin dilinin seçilmesi, tamamen pratik ve olgusal sebeplere dayanmaktadır. Bu durum vahyin indiği form olan dilin kutsal olduğu anlamına gelmez.

Peygamberin beşeri yönüne vurgu yapan ayetlere göz attığımızda Kur’an’ın konuyu ne kadar önemseydiği anlaşılacaktır: “Muhammed ancak bir elçidir. Ondan önce de birçok elçi gelip geçmiştir. O ölür ya da öldürülürse, arkanız sıra geri mi döneceksiniz? Kim ardı sıra geri dönerse, bilsin ki Allah’a bir zarar veremez.”(Âl-i İmran 3/144) “De ki: ‘Allah dilemedikçe ben kendime bir fayda ve zarar verecek güce sahip değilim. Eğer gaybı bilseydim, daha çok mal kazanırdım ve bana kötülük de dokunmazdı. Ben ancak, inanan insanlar için bir uyarıcı ve müjdeciyim.” (A’raf 7/188) “De ki: Allah’ın dilemesi dışında ben kendime ne zarar verebilir, ne de yarar sağlayabilirim.” (Yunus 10/49) “Ey Muhammed! De ki: ‘Size Allah’ın hazineleri elimdedir demiyorum; ‘gaybı da bilmiyorum; size ‘Ben bir meleğim de demiyorum.’ Ben ancak bana vahyolunana uyuyorum.” (En’am 6/50) “De ki: ben de ancak sizin gibi bir insanım. Bana, Tanrınızın bir tek Tanrı olduğu vahyolunuyor.”(Fussilet 41/6) “De ki: Ben diğer elçilerden farklı birisi değilim; ne benim, ne de sizin başınıza gelecekleri bilirim; ben ancak bana vahyolunana uymaktayım; ben sadece apaçık bir uyarıcıyım.” (Ahkaf, 46/9; Kehf, 18/110; Nahl, 16/43-44; Enbiya, 21/34) Ayetlerin tamamında hitaba başlanırken ‘Ey Muhammed! De ki’ şeklinde ortak bir formun kullanılmış olması, ele alınan konunun Allah tarafından önemsendiğini gösterir. Aynı zamanda elçi aracılığıyla muhataplar nezdinde elçinin beşeriliğine ilişkin güçlü bir farkındalık inşa etmek istendiği şeklinde değerlendirmek mümkündür. Muhatapların beşer peygamber tasavvurlarının sorunlu oluşunu ayetlerden takip edelim: “Onlar, sen dediler, bizim için yerden bir kaynak fışkırtmadıkça sana asla inanmayacağız. Veya senin bir hurma bahçen ve üzüm bağın olmalı; öyle ki içlerinden gürül gürül ırmaklar akıtmalısın; yahut da iddia ettiğin gibi üzerimize

³³ Furkan, 25/20. Ayette imtihan ile iki temel amaca atıf yapılmaktadır. “Her peygamberin başlıca iki amaçla gönderildiğine işaret vardır. Birincisi, insanoğluna ahlaki bir mesaj ulaştırmak, ikincisi bu risalet olgusunu insanların önüne, onların peygamberin getirdiği mesaja karşı tepkilerinde kendini açığa vuracak olan manevi ve ahlaki tercih ve kavrayışlarını –yani, bu mesajın doğru ve ilahi menşeli olduğunu tefrik etmek için ‘tabiatüstü’ belirtilere, bir takım mucizelere ihtiyaç duymadan mesajı kendi muhtevası içinde akli kıstaslarla değerlendirmeye istekli olup olmadıklarını- sınamak için bir vesile olarak çıkarmak.” Esed, *Kur’an Mesajı*, s. 884.

gökten parçalar yağdırmalısın veya Allah'ı ve melekleri gözümüzün önüne getirmelisin. Yahut da altından bir evin olmalı, ya da göğe çıkmalısın. Bize okuyacağımız bir kitap indirmedığın sürece göğe çıktığına da inanmayız. De ki: Rabbimi tenzih ederim. Ben sadece beşer bir elçiyim." (İsra, 17/90-94)

Peygamberin diğer insanlar gibi yaptığı gündelik meşgaleleri dahi eleştiri konusu yapılmıştır: "Bu nasıl peygamber ki, yiyip içiyor, çarşı-pazar dolaşıyor? Onunla beraber bir uyarıcı olarak bir melek gönderilseydi ya!" (Furkan 25/7)³⁴ Anlaşıldığına göre Allah insanlar arasından elçi seçmeyi ilahi lütuf olarak belirtmesine³⁵ rağmen bu keyfiyet insanlar tarafından sağlıklı değerlendirilememiştir.

2. 2. Kendilerine Vahyedilmesi: Kur'an gayet yalın bir biçimde peygamberin beşer olduğunu ancak kendisine vahyedildiğini belirtir: "Ey Muhammed de ki: Ben de sizin gibi bir insanım. Bana ilahınızın tek bir ilah olduğu vahyolunuyor."(Kehf 18/110) Ayetlerin açık ve sade olmalarına rağmen eski ümmetlerin başına gelen Müslümanların da başına gelmiştir. Kur'an'dan hareketle tasavvurlar inşa edilseydi belki bu sapmalar olmazdı. Ancak etkileşimde olduğumuz değişik kültürler marifetiyle yanlış tasavvurlar üretilince ardından o tasavvuru besleyecek rivayetlerin bulunması zor olmamıştır. İnsanlar tevhid gibi, peygamberlerin beşer olmaları gibi bir takım hakikatlerin basit ve sadeliğini yeterli bulmamışlar, farklı arayışlara gitmişlerdir. O halde elçilere Allah tarafından vahiy gelmektedir. Elçiler de bunun bilincindedirler. Vahiyle sorumluluklarını öğrenmekte ve faaliyete geçmektedirler. Kendilerine vahyedilmesi, onları beşerîliklerinden çıkarmamıştır. Aynı şekilde kendilerine vahiy gelmesi, vahye muhataplıklarını ve kişisel sorumluluklarını nefyetmez. Kur'an'dan öğrendiğimiz kadarıyla elçiler bunun bilincinde olup bunun yol açtığı gerilimi yaşamışlardır.³⁶ Vahye muhatap olmak şüphesiz sıradan bir tecrübe değildir. Ancak vahye muhatap olmak, elçinin insani tabiatını/kimliğini ortadan kaldırmamaktadır.

2. 3. Allah'ın Mesajlarını Tebliğle Görevli Olmaları: Allah'tan aldıklarını iletme ve hakikati duyurma yani tebliğ görevi peygamberlerin asli görevidir. Kalam ilminde "tebliğ, peygamberlerin vahiy yoluyla aldıkları bilgiyi insanlara ulaştırmasıdır."³⁷ Ayrıca "tebliğ, irşâd, vaaz, nasihat, inzâr, tebşir, emri bi'l-ma'rûf ve nehyi anî'l-münker gibi terimler de sözlük anlamları itibariyle davetten farklı

³⁴ "And olsun size kendinizden öyle bir peygamber gelmiştir ki..." Tevbe, 9/128. "Allah'tan gelen nehiy ve emirlerin ve bunların içerdiği hikmetlerin, insanlara ulaştırılması yönünden peygamberlerin insanlardan gönderilmesi zorunludur. Çünkü onlar içerisinde yaşadıkları toplumları ve o toplumda yaşayan fertlerin eşyanın hakikatini bilme ve kavramadaki kudret ve yeteneklerinin derecesini en iyi bilen özel kimselerdir. Buna ilaveten her yaratık kendi cinsine meyyleder. Bu yaratılışın bir gereğidir. İşte bu sebeple Allah peygamberleri, sorumlu oldukları görevleri daha iyi bir şekilde yapabilmeleri ve davetini her hangi bir tereddüte düşmeksizin kabul edebilmeleri için hemcinslerinden olan insanlardan göndermiştir." Maturidi, *Te'vilat*, 6/481.

³⁵ Ali İmran, 3/164.

³⁶ Duhâ, 93/1-5; İnşirah, 94/1-8; Kamer, 54/9-14.

³⁷ Boynukalın, Mehmet, "Tebliğ", *DİA*, 40/218.

olmakla birlikte uygulama ve gayeleri bakımından yakın manaları ifade etmektedirler.”³⁸ İslam’da Allah ile kul arasına herhangi bir vasitanın sokulmaması ve bir ruhbanlık sınıfının bulunmayışı İslam davetini Hıristiyan misyonerliğinden tamamen farklı kılmıştır: “Allah ile kul arasında aracı bir sınıfın/teşkilatın olmayışı İslam dünyasında bir misyonerlik müessesesinin doğmasını önlemiş ve davetin ferdi bir görev olarak yürütülmesini sağlamıştır.”³⁹

Allah peygambere Kur’an’la öğüt vermesini salık vermektedir: “Ey Muhammed! Onların dediklerini biz daha iyi biliriz. Sen onların üzerinde bir zorba değilsin. Söz verdiğim günden korkanlara Kur’an’la öğüt ver!”(Kâf 50/45) Toplumunun olumsuz tepkileri karşısında Allah’ın cevabı nettir: “Ey Muhammed! Ayetlerimiz, onlara açık açık okunduğu zaman bize kavuşmayı ummayanlar sana: ‘Bundan başka bir Kur’an getir veya bunu değiştir’ dediler. Sen de ki: ‘onu kendiliğimden değiştiremem. Ben ancak bana vahyolunana uyarım. Rabbime karşı gelecek olursam, büyük bir günün azabından korkarım.’ De ki: ‘Allah dileseydi onu size ne ben okurdum, ne de size bildirilirdi.”(Yûnus 10/15-16) Başka bir ayette ise tebliğin elçiliğin en temel niteliği olduğu açık biçimde beyan edilmektedir: “Ey elçi! Rabbinden sana indirileni bildir. Eğer bunu yapmazsan O’nun mesajını iletmemiş olursun.” (Mâide 5/67)

2. 4. Mucizenin Allah’ın Takdirinde Olması: Kelâm kitaplarında mucizenin Allah’ın fiili olduğu özellikle belirtilir. Hissi mucizelerin yer aldığı pasajlara bakıldığında istenen neticenin hâsıl olmadığı görülür ve zımnen şu anlaşılır ki, mucize vasıtasıyla iman, makbul ve arzulanan bir iman değildir. Yani olağan üstü olaylar karşısında iman etmek, Kur’an’ın pek onayladığı bir husus değildir. Ne var ki, bu hassasiyetlere ve bildirimlere karşın rivayetlerde yer alan Hz. Peygamber’e nispet edilen hissi mucizelerin varlığı, ‘Allah’ı gereği gibi takdir edememenin’ bir tezahürü olsa gerek. İlgili ayetlere bakalım: “Ona Rabbinden mucizeler indirilmeli değil miydi? derler, de ki: Mucizeler ancak Allah katındadır. Ben ise apaçık bir uyarıcıyım. Kendilerine okunmakta olan Kitabı sana indirmemiz onlara yetmemiş mi? Elbette iman eden bir kavim için onda rahmet ve ibret vardır.”(Ankebût 29/50-51) “De ki: Ben rabbimden bir delil üzerindeyim. Siz ise onu yalanladınız. Acele olarak istediğiniz elimde değildir. Hüküm vermek yalnızca Allah’a aittir.”(En’am 6/57-58) “Onların yüz çevirmesi sana ağır geldiyse haydi yapabilirsen yerin dibine bir delik, ya da göğe bir merdiven ara ki onlara bir mucize getiresin. Allah dileseydi elbette onları hidayet üzerinde toplardı, o halde sakın cahillerden olma.”(En’am 6/35) Mucizenin Allah’ın fiili olmasında ihtilaf olmamakla birlikte, mucizenin peygamberin tasarrufunda bulunmayan bir gerçeklik olması, peygamberin beşeriliğine çok güçlü bir referanstır.

2. 5. Peygamberlerin Ölümlü Olmaları: Bu konuya vurgu yapılmasının temelinde geçmiş kavimlerin peygamberlerini ölümsüz kılma çabaları vardır. “Sen

³⁸ Çağrı, Mustafa, “Da’vet”, *DİA*, 9/16.

³⁹ Çağrı, “Da’vet”, *DİA*, 9/18.

de öleceksin onlar da ölecekler.”⁴⁰ “Ey Muhammed! Senden önce de hiç bir insana ölümsüzlük vermedik. Sen öleceksin de onlar temelli mi kalacaklar?”(Enbiya 21/34)⁴¹ Hem İslam düşüncesinin hem de Müslümanların akibeti adına kaynaklarda yer alan rivayetlerle yüzleşmek durumundayız. Önce şu ilkeye referansta bulunalım: “Kaynaklarda peygamberle ilgili yer alan rivayetleri eleştiriye tâbi tutmak Hz. peygamberi eleştirmek değildir.”⁴² Örnek olması hasebiyle bir kaçına yer verelim. Söz gelimi Beyhakî eserinde Kur'an'daki anlatımlarla pek uyumlu olmayan bilgilere yer verir: “Allah'ın yeryüzünde dolaşıp ümmetimin getirdiği salât ve selâmı toplayıp bana getiren melekleri vardır.”⁴³ Başka bir rivayet şöyledir: “Toprak haline geldiğiniz halde bizim salât ve selâmlarımız size nasıl ulaşır? Peygamber (sav): Yüce Allah toprağa peygamberlerin cesetlerini yemeyi haram kılmıştır.” Diğer bir rivayette ise, “Cuma gecelerinde salât ve selâmı çoğaltınız zira salât ve selâmlarınız cuma günü bana arz olunur ve Hz. Musa'ya uğradım, kabrinde namaz kılıyordu.”⁴⁴

Geleneğimizde Kur'an'dan sonra ikinci kaynak olarak sunulan Buhari ve Müslim'in eserlerinde Hz. Peygamberin kabrinde bedeniyle-ruhıyla diri olduğuna dair rivayetler bulunmaktadır. Bu kapı açılınca Şia da kendine mevzi edinmekte gecikmedi. “Peygamberle irtibat kuran imamlar Şia'nın temel inanç ilkeleri

⁴⁰ Zümer, 39/30.

⁴¹ Neseî eserinde “Hz. Muhammed vefatından sonra da peygamber midir?” diye bir bölüm kaleme alır. “Mütekâşife ve Kerramiye mezhebi peygamberlik bir nitelik olduğu için onun vefatıyla birlikte şu an resul olmadığını düşünürler. Maturidilere göre o şu an da resuldur. Çünkü şu anda resul olmadığını söylersek, ona iman edip Müslüman olanın imanı sahih/geçerli olmazdı.” Neseî, *Bahrü'l-Kelam*, çev. Ramazan Biçer, Gelenek yay. İst. 2010, s. 97.

⁴² Özafşar, M. Emin, “Hadisçilerin Peygamber Tasavvuru”, *Diyanet İlmî Dergi*, Peygamberimiz Hz. Muhammed özel sayı, Ankara, 2003, s. 307 vd.

⁴³ Beyhakî, *Hayatü'l-Enbiya fi Kuburihim*, nşr. F. Abdulaziz Cündi, s. 15.

⁴⁴ Beyhakî, *a.g.e.*, s. 20. Benzer şekilde Suyuti'nin aktardığı rivayet de Kur'an'a rağmen kültürümüzde oluşan peygamber tasavvurunun dayanaklarından birisidir: “Hz. Peygamber (sav) bedeniyle ve ruhuyla canlıdır, tasarrufta bulunur, yeryüzünde ve melekut aleminde istediği yere gider. Ölümünden önce nasıl idiyse hâlâ öyledir. Melekler canlı oldukları halde cesetleriyle nasıl görünmüyorlarsa peygamberler de gözle görünmezler. Allah bir kimseyi peygamberi görmekle taltif etmek dilerse perdeyi kaldırır, o kimse peygamberi gerçek şekliyle görür. Buna hiç engel yoktur, bu misal âleminde oluyor diye bir tahsise gitmeye de mana yoktur.” M. Said Hatiboğlu'ndan naklen, “Hz. Peygamberi Yanlış Yorumlama Tezahürleri”, *İAD*, Ankara, 1986, sy. 2, s. 10. Bu anlayışın gelişmesinde ve tutunmasında Ashabü'l Hadis ile Tasavvufun etkisi fazladır. Ashabü'l Hadis daha ziyade abartılı rivayetlerle etkide bulunurken, Tasavvuf ise ‘Hakikat-ı Muhammediyye’ ve ‘Nur-ı Muhammediyye’ anlayışları ile etkide bulunmuşlardır. Bununla ilk yaratılan maddenin ‘Nur-ı Muhammedî’ olduğu ve diğer varlıkların bundan yaratıldığı inancı hâkimdir. Bunu temellendirmek için de Kur'an'da yer alan nur, misak ve halife gibi kelimeleri bağlamlarından çıkartıp aşırı yoruma tabi tutarak kendi düşüncelerine temel yapmak istemişlerdir. Bilgi için bkz. Mahmut Çınar, *Nûr-i Muhammedi İnanıcının Ortaya Çıkışı ve Kaynakları*, İst. 2014; Mehmet Demirci, “Hakikât-i Muhammediyye” *DİA*, 15/179; Rifat Okudan, “Hakikât-i Muhammediyye: Felsefi Temelleri ve Dini Asılların Değerlendirilmesi”, *SDÜİFD*, 2003, 11/140 vd; Erdemci, “Hz. Muhammed (sav) ile Vefatından Sonra İrtibat Kurmanın İmkânı”, s. 36-44. Ehl-i Hadisin Ehl-i Reye karşı mutasavvife ile birlikte gizli işbirliğinden dahi söz edilmiştir. Ne var ki “onların ‘ortak düşman’larına karşı yaptıkları bu işbirliği bilimsel bir zemin üzerinde değil, daha ziyade konjonktürel/ideolojik ve pragmatik bir düzlemde meydana gelmiştir.” Ferhat Koca, *İslam Geleneğinde Farklı Ekollerin Peygamber Tasavvurları ve Bunların Değerlendirilmesi*, s. 123. İstismar kapısı bu şekilde açılınca bunu kapatmak artık zordur.

arasında yer alırken, tasavvufta bu epistemik yetki 'veli'lere teslim edilmiştir."⁴⁵ İslam düşüncesinde nübüvvetle ilgili sapmanın temelinde, "elçinin getirdiği mesajın üzerinde yoğunlaşmaktan daha çok bu mesajın 'kimler' tarafından temsil edileceği meselesinin merkeze alınması yatar. Peygamberin temsilcisi olarak 'imamet' anlayışı ikame edilirken, tasavvuf geleneğinde 'velayet' kavramı üzerinden benzer bir yaklaşımla nebi-veli, cibril-hızır, vahiy-ilham, mucize-keramet gibi paralelliklerin kurulmasının zemini hazırlanmıştır."⁴⁶

2. 6. Gaybı Bilmemeleri: İnsan yaratılışının gereği olarak bilinmeyen ve görünmeyene karşı daima ilgi duymuş, onun bu ilgisi kendisini devamlı bir şekilde görünenin ötesiyle ilgilenmeye sevk etmiştir. "Düşünce tarihi boyunca çeşitli disiplinler gaybı genellikle bir varlık ve bilgi problemi olarak ele almışlardır."⁴⁷ Epistemolojik açıdan gayb, sadece Allah'ın bildiği ve O'nun bildirdikleri tarafından bilinebilen şeklinde iki kısma ayrılabilir. İslami literatürde ilkine 'mutlak gayb', diğerine 'izafi gayb' denilmektedir.⁴⁸

Peygamberlerin gaybı ancak Allah'ın bilgilendirdiği kadarıyla ve belli durumlarda bildikleri bilinmektedir. "Ey Muhammed de ki: Size Allah'ın hazineleri elimdedir demiyorum, gaybı da bilmiyorum, size ben bir meleğim de demiyorum. Ben ancak bana vahyolunana uyuyorum."(En'am 6/50) "De ki: Göklerdeki ve yerdeki gaybı Allah'tan başka kimse bilemez, onlar ne zaman diriltileceklerini de bilmezler."(Neml 27/65) "Gaybın anahtarları Allah katındadır. O'ndan başka kimse bilemez. O karada ve denizde ne varsa bilir. O'nun ilmi dışında bir yaprak bile düşmez. O yerin karanlıklarındaki tek bir daneyi bile bilir, yaş kuru ne varsa hepsi apaçık bir kitaptadır."(En'am 6/59) Hz. Nuh ile kavmi arasındaki mücadelesi ve azgınlıkları sebebiyle yaşanan Nuh tufanı aktarılırken, Hz. Peygamber yaşadığı Mekke atmosferinin zorlukları karşısında teselli edilmekte ve bunların gayba ilişkin haberler olduğu belirtilmektedir: "İşte bunlar sana vahyettiğimiz gayb haberlerindedir. Bundan önce onları ne sen biliyordun ne de kavmin."(Hüd 11/49)

Kur'an'da gayb konusu oldukça nettir ve tartışmaya elverişli değildir. İlgili ayetlerin bir kısmında müminlerin gayba iman ettikleri ifade olunurken, diğer kısmında gaybı sadece Allah'ın bildiği ve Allah'tan başka kimsenin bilemeyeceği belirtilmektedir. Diğerlerinde ise peygamberlerin dahi kendilerine bildirilmedikçe gaybı bilemeyecekleri vurgulanmaktadır.⁴⁹ Ne var ki, hadislere müracaat edildiğinde konu tartışmaya elverişli hal kazanmaktadır. Muteber hadis kaynaklarımızın birçoğunda gayba ilişkin haberler peygamber kanalından

⁴⁵ Bkz. Erdemci, "Hz. Muhammed (sav) ile Vefatından Sonra İrtibat Kurmanın İmkânı", s. 45-46.

⁴⁶ Yıldırım, Ramazan, "Yanlış Peygamber Algısının Sebepleri", Hz. Peygamber'in Nübüvvetinin Süresi ve Kapsamı, Çalıştay, Gaziantep, 2014, s. 265.

⁴⁷ Çelebi, İlyas, "Gayb", DİA, 13/404-405.

⁴⁸ Çelebi, "Gayb", 13/407.

⁴⁹ Neml, 27/65; En'am, 6/59; Yunus, 10/20; Hüd, 11/132; Nahl, 16/77; Kehf, 18/26; Hucurat, 49/18.

verilmektedir. Yemen, Şam ve Irak'ın fethi,⁵⁰ Kisra ve Kayserin yıkılacağı,⁵¹ vefatından sonra ailesinden ilk olarak kızı Fatıma'nın vefat edeceği,⁵² hilafetin otuz sene süreceği ve ardından saltanata dönüşeceği⁵³ şeklinde isim ve yer belirtilmek suretiyle bir takım haberler kaynaklarda yer almaktadır. Peygamberlerin gaybı bilmemesi elçi adına olumsuz bir durum olmadığı gibi peygamberliklerine hanel de getirmez. Onlar Allah'ın elçileridirler. Elçi olmaları hasebiyle Allah'tan aldıkları mesajları görevlendirildikleri toplumlara iletirler. Onlar da insandır. İnsan oldukları için diğer insanlar gibi aynı şartlarda sorumluluk taşımaktadırlar. Bu noktada herhangi bir imtiyaza sahip değillerdir. Nitekim "Peygamberler 'gaybı bilen' insanlar değil, 'gaybden haber alan' insanlardır."⁵⁴

Düşünsel/zihinsel sorunlarımızın üstesinden gelebilmek için öncelikle özgüvene sahip olmamız gerekir. Unutmayalım ki, Kur'an buna katkı sağlamaya çalışmaktadır. Aksi halde Allah, insan elçilerini kullanmaz, melek veya başka varlıkları kullanabilirdi. Sorumluluğumuzun idrakinde olmalıyız. Kur'an bize indirilmiştir. Sorunları Kur'an'ın rehberliğinde çözmesi gerekenler, tarihte tatile çıkan nesiller değil; sorumluluklarını bilen bireyler olacaklardır. Allah insanı bunun için seçmiştir ve bu görevi ona tevdi etmiştir. İlk nesiller bu süreçten geçtiler. Bize düşen Kur'an'ı rehber alarak onu anlayacak akli işlevsel kullanmak ve tarihsel birikimden istifade ederek, hayatı imar/inşa etmek ve böylece dünyayı daha yaşanılır hale getirmeye katkı sağlamak olmalıdır.

2. 7. Peygamberlerin de Vahye Tâbi Olmaları: Geleneksel dini kültürümüzde insanların vahiy karşısındaki sorumlulukları söz konusu edilirken, vahyin ilk muhatapları olan elçilerin vahiy karşısındaki sorumlulukları göz ardı edilir. Aslında burada da zımnen peygamberlerin tabiatlarına ilişkin çarpık anlayışın buna yol açtığı söylenebilir. İnsani doğası neredeyse yok edilen bir varlığın artık insani yeteneklerinden ve tasarruflarından bahsedilemez. Peygamberin bütün konuşmalarının, yapıp ettiklerinin vahiy kaynaklı sayıldığı bir durumda sorumluluktan, denenmeden ve hesap vermekten söz edilemez. Kur'an'a baktığımızda bunu destekleyecek argümanlar bulamıyoruz. Bilakis Peygamberlerin de diğer insanlar gibi sorumluluk sahibi oldukları görülmektedir. Aşağıda sıralayacağımız ayetler peygamberin, Allah'tan aldığı vahye öncelikle kendisinin uyması yükümlülüğünü getirmektedir: "Ey Muhammed! De ki: Ben sadece Rabbime yalvarırım ve O'na kimseyi ortak koşmam. De ki: Benim size zarar vermeye de iyilik yapmaya da gücüm yetmez. De ki: Beni kimse Allah'a karşı koruyamaz ve ben de O'ndan başka bir sığınak bulamam. Benim yaptığım yalnızca Allah katından geleni iletme ve O'nun mesajlarını duyurmaktır."(Cin 72/20-23)

⁵⁰ Buhari, *Sahih*, "Fedailü'l-Medine", 5; Müslim, *Sahih*, "Hac", 496.

⁵¹ Müslim, *Sahih*, "Fiten", 75.

⁵² Müslim, *Sahih*, "Fedailü's-Sahabe", 97-99.

⁵³ Ebu Davud, *Sünen*, "Sünne", 8; Tirmizi, *Sünen*, "Fiten", 48. Kaynaklarda yer alan fiten ve melahim türü rivayetler hakkında değerlendirme için bkz. Çelebi, İlyas, "İslam Kaynaklarında Fiten, Melâhim ve Herc İnançları", MÜİFD, sy. 11-12, 1997, ss. 184-191.

⁵⁴ Özten, Ersan, "Peygamberlerin Gaybı Bilme İmkânı", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2009, s. 163.

Basit ama önemli hakikati yeniden hatırlatalım. Peygamberler de vahye uymakla yükümlüdürler: “İşte sana da kendi buyruğumuz altında hayat veren bir mesaj vahyettik. Sen vahiy nedir, iman nedir bilmezdin. Ama bu mesajı ışık yaptık ki onunla kullarımızdan dilediğimizi doğru yola ulaştıralım; şüphesiz sen de insanları onunla doğru yola ulaştıracaksın. Göklerde ve yerdeki her şeyin maliki olan Allah’a götüren yola. Gerçek şu ki, her şeyin başı ve sonu Allah’tadır.”(Şûra 42/52-53) Bu ayet, peygamberin daha önce vahiy tecrübesi yaşamadığını ve vahyin kendi beklentisi ile değil tamamen ilahi irade ve tercih doğrultusunda gerçekleştiğini belirtmektedir. “Ey Muhammed! De ki: Ayetlerimiz, onlara açık açık okunduğu zaman bize kavuşmayı ummayanlar sana: Bundan başka bir Kur’an getir veya bunu değiştir, dediler. Sen de ki: Onu kendiliğimden değiştiremem. Ben ancak bana vahyolunana uyarım. Rabbime karşı gelecek olursam, büyük bir günün azabından korkarım. De ki: Allah dileseydi onu size ne ben okurdum, ne de size bildirilirdi. Nitekim daha önce yıllarca aranızda bulundum. Aklınızı kullanmıyor musunuz?”(Yunus 10/15-16) “Bana müminlerden biri olmam emredildi: Yüzünü dosdoğru dine doğrult ve asla ortak koşanlardan olma! Allah’ı bırakıp da sana ne yarar sağlayacak, ne de zarar verecek şeylere yalvarma! Eğer öyle yapacak olursan, o durumda haksızlık yapanlardan olursun.”(Yunus 10/104-106) “Ey Muhammed! De ki: bana, dini Allah’a halis kılarak O’na kulluk etmem emrolundu. Müslümanların ilki olmam emrolundu. De ki: Rabbime karşı gelirim doğrusu büyük günün azabından korkarım. De ki: Ben dinimi Allah’a halis kılarak O’na kulluk ederim.”(Zümer 39/11-14) “Yoksa onu Muhammed uydurdu mu diyorlar? De ki: Eğer onu ben uydurduysam benim için Allah’a karşı hiç bir şey yapamazsınız. O, yaptığınız taşkınlıkları daha iyi bilir. Benimle sizin aranızda tanık olarak O yeter. O bağışlayandır, acıyandır.”(Ahkâf 46/8) “Eğer Muhammed bize bazı sözler isnâd etmiş olsaydı, biz onu kuvvetle yakalar ve onun şah damarını koparırdık; hiçbiriniz de onu koruyamazdınız.” (Hâkka 69/44-47; Ahzab 33/1; Rad 13/37) Buraya taşıdığımız ifadeler pek çok insana mübalağa olarak görünebilir. Ancak peygamberin de bir insan olduğu, kendisine gelen vahyin sahibi ya da ortağı olmadığı aksine onun karşısında diğerleri gibi sorumlu olduğu türden Kur’anî veriler açısından düşünüldüğünde gerçek anlamına kavuşur. “Elçiler her ne kadar vahyin insanlığa ulaşmasında görev almış iseler de onlar da vahiy karşısında sorumludurlar.”⁵⁵

“Ey Muhammed! De ki: Size Allah’ın hazineleri elimdedir demiyorum, gaybı da bilmiyorum, size ben bir meleğim de demiyorum. Ben ancak bana vahyolunana uyuyorum.”(En’am 6/50) Peygamberlerin vahye tâbi olma keyfiyetleri önemli olmakla beraber, “bu durum, onları ontolojik olarak beşer üstü bir yapıya çıkarmamaktadır.”⁵⁶ Şuayb Peygamberin dilinden dökülen cümleleri bu babta zikredebiliriz: “Ey kavmim! Eğer benim, Rabbim tarafından verilmiş apaçık bir delilim varsa ve O bana tarafından güzel bir rızık vermişse buna ne dersiniz? Size yasak ettiğim şeylerin aksini yaparak size aykırı davranmak istemiyorum. Ben

⁵⁵ Evkuran, *Ahlak Hakikat ve Kimlik*, s. 68.

⁵⁶ Aygan, Fadıl, “Peygamberlik Zincirinin Son Halkası Olarak Hz. Muhammed’in Nübüvvetinin Mahiyeti”, *Hz. Peygamber’in Nübüvvetinin Süresi ve Kapsamı*, Çalıştay, Gaziantep, 2014, s. 61.

sadece gücümün yettiği kadar ıslah etmek istiyorum. Fakat başarmam ancak Allah'ın yardımı ile. Yalnız O'na dayandım ve yalnız O'na döneceğim.”(Hud 11/88)

Peygamberler, Allah'ın sözünün insan ile buluşmasının ve yorumlanmasının vazgeçilmez aracıdır. Çünkü hepsinden önemlisi peygamberler, Allah'ın indirdiği vahye önce kendileri iman etmişlerdir.⁵⁷ “Ey Muhammed! Doğrusu insanlar arasında Allah'ın sana gösterdiği gibi hükmedesin diye Kitab'ı sana hak olarak indirdik.”(Hâkka 69/43-47; krş. Sa'd, 38/86-87; Ahkaf 46/8-9) Görülüyor ki, hem peygamber hem de insanlar Kur'an'a uymak durumundadırlar. “Peygamber Allah'tan aldığı mesajı yani Kur'an'ı nasıl ümmete olduğu gibi aktarma sorumluluğunda ise, ümmet de peygamberinden aldığı bu mesajı diğer insanlara olduğu gibi aktarma sorumluluğunu taşımaktadır.”⁵⁸ Buradan teolojik manada çıkan önemli sonuç şudur: Peygamberler beşeri tabiatlarıyla vahyin dışında ontolojik bir varlığa sahiptirler. Başka bir ifadeyle “peygamber, vahyin bir parçası değil, Allah'tan gelen vahyi insanlara bildiren bir elçidir.”⁵⁹ Ontolojik açıdan Kur'an ile Hz. Peygamberin zâtını birbirinden ayırdığımızda, işte o zaman peygamberin eylemlerinden, icihatlarından ve daha önemlisi başarısından bahsetme imkânını elde ederiz. Aksi takdirde vahiyle konuşan, vahiyle yürüyen adeta her adımını vahyin yönlendirmesi altında atan bir şahsiyetin gerçek anlamda eylemlerinden, icihatlarından ve başarısından söz edilemez. Hz. Peygamber içinde bulunduğu topluma Kur'an'ı ulaştırırken icihatlarda bulunmuştur. Vahyin dışında peygamberin görüş bildirmesi doğaldır. “Yanlışlık peygamberin uygulamalarının, görüşlerinin de vahiy sayılmasındadır. Böyle bir anlayış, peygamberin insan olmasını ve onda fetânet sıfatının bulunmasını da izah edemez.”⁶⁰

Sünnet, Kur'an'ın ilk uygulanaşı ve ilk modelidir. Hz. Peygamber de Kur'an'ın muhatabı olduğuna göre vahiyyle yüzleşmesi, okuması, anlaması ve pratiğe taşınması en doğal hakkıdır. Hatta vahyi getiren elçi olması hasebiyle, Peygamberin anlaması ve pratiğe taşınması sonraki nesiller için de önemli zenginliktir. Ancak sünneti bu konumdan çıkararak, “onu Kur'an'ın anlaşılmasının ve uygulanmasının tek modeli olarak görmek, başka bir ifadeyle Kur'an ile sünneti aynıleştirmek doğru bir bakış açısı sayılamaz.”⁶¹ Pratikte şu sakıncadan söz edilebilir: “Bir mesajın uygulanmasını, yalnız mesajın kendisi değil, uygulanacağı şartlar da belirlemektedir. Belli bir dönemdeki uygulamayı daha sonraki dönemlere teşmil edersek, sadece vahiy değil, o dönemdeki şartları da teşmil etmiş oluruz ki, bu değişen koşulları dikkate almayan, insanlığın gelişmesini dondurmaya yönelik bir yaklaşım olur.”⁶² Bu yaklaşımla Kur'an'ın

⁵⁷ “Peygamberi Rabbinden kendisine indirilene iman etti, müminler de.” Bakara, 2/285.

⁵⁸ Akbulut, *Nübüvvet Meselesi Üzerine*, s. 62-63.

⁵⁹ Akbulut, *a.g.e.*, s. 63.

⁶⁰ Akbulut, *a.g.e.*, s. 64.

⁶¹ Akbulut, *Nübüvvet Meselesi Üzerine*, s. 64.

⁶² Akbulut, *a.g.e.*, s. 64-65.

evrenselliğinden ziyade, sünnetin evrenselliğinden bahsetme imkânı doğar. Hz. Peygamber tarih üstü mesaj getirmiştir. Fakat mesajı anlaması, yorumlaması, üzerinde ictihatlar/yorumlar geliştirmesi, hatta zaman zaman yanılması tamamen evrensel değil tarihsel ve yerellik niteliği taşır. Ancak bununla Hz. Peygamberin sözlerinde ve uygulamalarında asla evrensel öğelerin bulunmadığı iddia edilmemektedir. Kur'an'ın da sarahaten belirttiği şekilde Peygamberin beşer olmasını da unutmamak gerekir.⁶³

Sünnetin dindeki konumunu öğrenmek için öncelikle peygamberin dindeki konumunu iyi bilmek gerekir. Peygamberi tanıma ve anlamının ilk basamağı, onun da bir insan olduğunu kavramak olsa gerektir. Sünnet, nasûti/insani boyuttan lahûti/ilahi boyuta taşındığında onu tartışma alanının dışına taşımış oluruz. Vahiy alan, vahye muhatap olan rasûlun, nasûti boyutunu konuşmanın zorlukları kabul edilebilir. Ancak vahyin dışında peygamberin tasarruflarının vahiy kaynaklı olduğu tezi, ciddi teolojik sorunlar içerir. Bu manada sözgelimi sahabenin Hz. Peygamberin kimi ictihatlarına ve kararlarına yaptığı itirazları hatırlamak gerekir.⁶⁴ Sahabe nasıl gerekçeli olarak peygambere alternatifler teklif etmişlerse, aynı şekilde daha sonraki nesiller de gerekçeli olmak kaydıyla peygamberin uygulamasına alternatif görüşler ileri sürebilmelidir. Sahabenin vahyin tek muhatabı olmadığı hatırlanmalıdır.

2. 8. İnsanlara Örnek/Model Olmaları: “And olsun ki, Rasûlullah sizin için, Allah’a ve ahiret gününe kavuşmayı umanlar ve Allah’ı çok zikredenler için güzel bir örnektir.”(Ahzab 33/21) Hz. Peygamberin örnekliliği hususunda herhangi bir problem bulunmamakta, fakat örnekliliğin nasıl anlaşılması gerektiği konusu belirsiz kalmaktadır. Her ekol kendi peygamber tasavvuru ve zihniyeti doğrultusunda ayetlere yaklaşmaktadır. Elmalılı’ya göre, Hz. Muhammed yalnız sözleriyle değil, fiil ve hareketleriyle de kendisine uyulan bir peygamberdir.⁶⁵ Ayette ‘en güzel örnek’ şeklinde çevrilen ‘üsve’ kelimesi, peygambere karşı oluşturulan tasavvurun mihengini temsil eder. Bu ayetten yola çıkılarak Hz. Muhammed’in en güzel örnek olduğunun ifade edilmesi yanlış anlaşılmaktadır. Bu anlayış Müslümanların yeni ve güzel örnekler üretememesine neden olmaktadır.⁶⁶ Bunun teolojik alt yapısı da hazırdır : “İnsanların en hayırlısı benim asırımdır. Sonra onlara yakın olanlardır. Sonra da onlara yakın olanlardır.”⁶⁷

⁶³ Fussilet, 41/6; Ahkaf, 46/9.

⁶⁴ Hz. Peygamberin kimi ictihatlarına ve kararlarına sahabenin yönelttiği alternatif teklifler hakkında bkz. Akbulut, *Nübüvvet Meselesi Üzerine*, s. 69-80.

⁶⁵ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 6/303-304.

⁶⁶ Kahraman, “ Müslüman Kelamında Peygamberin Görevi”, s. 43.

⁶⁷ Buhari, *Fedailü Ashabi'n-Nebiy*, 1; Müslim, *Fedailü'l-Ashab*, 210-214; Ebû Dâvud, *Sünne*, 9; Tirmizî, *Fiten*, 45; Ayrıca “Size ashabımın, sonra onların peşinden gelenlerin, sonra da bunların peşinden gelenlerin hakkını gözetmenizi tavsiye ederim.” Tirmizî, *Fiten*, 7. Mahmud Ebu Reyeye, hadis kritiği üzerine yaptığı çalışmasında önemli bir kaideyi hatırlatır: “Senedin sahih oluşu, hadisin söylendiği husustaki sıhhatinin kat'i oluşunu gerektirmeyeceği gibi, senedin sahih olmaması da hadisin söylendiği hususta kesinlikle uydurma olmasını gerektirmez.” Bkz. Reyeye, *Muhammedi Sünnetin Aydınlatılması*, çev. Muharrem Tan, Yöneliş yay. İst. 1988, s. 314.

“Benim ashabımın, sonra onların ardından gelenlerin, sonra da bunların ardından gelenlerin değerini takdir etmek bakımından benim hakkımı gözetiniz!”⁶⁸

Hız. Peygamberin ve yaşadığı dönemin ‘asr-ı saadet’ addedilmesi, ideolojik bir tanımlama ve İslam düşüncesinde önemli kırılmalara yol açmıştır. Kutsallık parantezi açılınca ilk nesiller doğal olarak saadet döneminin unsurları oluverdiler. “Dört halife döneminin İslam’ın tavanı en yüksek mutluluk dönemi sayılması Müslümanların yanıldıkları ve onarılması gereken bir anlayıştır. Çünkü eski öyle kutsallaştırılıp yükseltilmiştir ki onu aşmayı hayal etmek nerede ise küfür sayılmaktadır.”⁶⁹

Devamlı kötüye giden bir tarih anlayışına mukabil Kur’an, ‘yeryüzü iyi insanlara miras olarak verildiğinden’ gelecek hakkında iyimserdir.⁷⁰ Kur’an’ın nakledilmesinde bir halka durumunda olması gereken neslin, İslam’ın bir parçası durumuna getirilmesi İslam’ın hayrına olmamıştır.⁷¹ Bu çıkmazın sorumlularını ‘İslam’ın ilk müntesiplerini tamamen tenkid dışı bırakan zihniyette aramak icâb eder.’⁷² Bu zihniyete göre Kur’an’ın yegâne muhatapları Hz. Muhammed ile ilk nesillerdir. İslam en güzel ve en doğru haliyle o dönemde yaşanmıştır. Sonraki nesillere düşen; hayata ve olaylara yön veren Kur’an’la doğrudan değil, Hz. Muhammed ve ilk nesil üzerinden dolaylı iletişime geçmektir. Bu algıda zamanın, muhatapların, şartların, olgunun ve sosyal dinamiklerin değişmiş olmasının fazla bir önemi yoktur.⁷³ Bu tür selefi zihin, Kur’an’ın sunduğu nübüvvet algısında da sorun oluşturmaktadır. Bu algıya göre Kur’an’ın mesajını uygulamaktan sadece Peygamber sorumludur. Bu durumda Peygamberin görevinin elçi⁷⁴ olması da anlamını kaybetmektedir. Çünkü “Kur’an’î mesajın uygulamasını Peygambere tahsis etmek, Peygamberin bize örnek olması ilkesine de aykırıdır.”⁷⁵ Ayeti kerime açıkça örnek olmaktan bahsetse de, geleneğimiz ağırlıklı olarak *taklit* etmeyi çıkarsamıştır. Ayrıca örnek daha sonraki süreçte *tek örneğe* dönüşmüştür. Eğer Kur’an’ın anlaşılmasını tek doğru bir formda sadece Hz. Peygambere hasrederseniz, buradan elde edilecek sonuç şu olacaktır: Kur’an bir kez en sahih biçimde doğru anlaşılmıştır. Ondan sonraki nesillere fazla iş kalmamaktadır. Bu

⁶⁸ İbn Mâce, *Ahkâm*, 27.

⁶⁹ Atay, Hüseyin, “Ehlu’l-Diraye-Ehlu’r-Rivaye”, *Tarihte ve Günümüzde Selefilik*, Ensar, İst. 2014, s. 55.

⁷⁰ Fazlur Rahman, *Ana Konularıyla Kur’an*, s. 108.

⁷¹ Akbulut, *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası*, s. 309; krş. Mehmet Zeki İçcan, “Selefiliğin Temel Esasları ve Sosyo-Politik Arka Plan”, *Tarihte ve Günümüzde Selefilik*, s. 103.

⁷² Hatiboğlu, M. Said, *Siyasi-ictimai Hadiseler*, s. 69.

⁷³ Bu zihinsel sorunu Cabiri anakronizm olarak isimlendirir. “İslam düşüncesi bugün tarihin her devrinden kitapların yanyana durduğu bir kitap fuarını andırmaktadır. Düşüncede bir takibiyet ve organiklik yoktur. Tersine sıçramalar mevcuttur.” Cabiri, *Tekvinu’l-Akli’l-Arabi*, Beyrut, 1991, s. 47; krş. Güler, İlhami, *Sabit Din Dinamik Şeriat*, Ankara Okulu yay. s. 132.

⁷⁴ Maide, 5/92-99; Şura, 42/48.

⁷⁵ Akbulut, Ahmet, “Selefiliğin Teolojik ve Düşünsel Temelleri”, *Tarihte ve Günümüzde Selefilik*, s. 131. “Bizi asıl korkutan Kur’an’ın tek bir şekilde anlaşılması olmalıdır. Zira Kur’an tek bir şekilde anlaşılmalı idi, artık fikri cihada/ictihad gerek kalmazdı. O zaman da Allah her şeyi bize hazır vermiş olurdu. Fakat bu durumda insana düşen çaba ve yüklenen sorumluluk ne olurdu?” Açıkgenç, Alparlan, “İslami Bilim ve Felsefe Anlayışı”, *İA*, c. 4, sy. 3, 1990, s. 182.

durumda muhatapların değişmiş olmasının fazla bir önemi yoktur. Hâlbuki Kur'an yalnız bir döneme ve sınırlı bir topluma hitap eden bir mesaj değildir. Bu kabul Kur'an'ı sadece indiği döneme hasreden; mekânı, zamanı ve muhatapları tarihselliği olan bir vasatı evrensel saymaya götüren bir anlayıştır. Reel olarak karşımızda yedinci asırda yaşayan bir toplum vardır. Ancak hakikat onlarla sınırlı değildir.⁷⁶

Kur'an başka 'üsve'lerden de bahsetmektedir. Ayrıntısını ayetten takip edelim: "Gerçekten İbrahim'de ve o'na uyanlarda sizin için güzel bir örnek vardır."(Mümtehine 60/4) Görüldüğü üzere ayetten sadece Peygamberin değil, iyi ve erdemli insanların da güzel örneğinden bahsedilebilmektedir. Bu kabul, hem insanların önüne güzel imkânlar açtığı, hem de İslam'ın istikbale dair kötümser değil, tersine her dönemde iyi örneklerin oluşabilme imkânını barındırdığı için oldukça iyimser olduğunu gösterir. Bununla "dinlerde kutsal kitaplar kadar bu kitapların hayata geçirilmesinde rehberlik/örneklik edecek peygamberlerin büyük önem taşıdığı anlaşılmaktadır."⁷⁷

Peygamberler bize ilahi mesajı getirdikleri gibi O'ndan nasıl istifade edileceğini de gösterirler. Başka bir ifadeyle sadece teoriyi iletmezler aynı zamanda onun nasıl pratiğe geçirileceğini, tarihe, zamana ve mekâna nasıl dönüştürüleceğini de yaşayarak gösterirler. "Muhakkak ki peygamberde sizin için güzel bir örnek vardır."(Ahzab 33/21) "O vakit Allah'tan bir rahmet ile onlara yumuşak davrandın. Şayet kaba ve katı yürekli olsaydın hiç şüphesiz etrafından dağılıp giderlerdi."(Âl-i İmran 3/159.) Hz. Peygamber kendilerine nasıl davranıyorsa, onlar da diğer insanlara aynı şefkat ve merhametle davranmalıdır.⁷⁸ Peygamberin örneği üzerinde mutabakat olmakla beraber, örneğinin niteliği üzerinde anlaşmazlıklar mevcuttur. Onun hangi vasıflarını ve niteliklerini örnek almalıyız? Buna karşılık her ekol kendi anlayışı ve metodolojisi çerçevesinde cevaplar vermektedir. Rivayetlerde yer aldığı şekliyle olağanüstü ve mitolojik karakterde bir varlığı değil, Kur'an'da altı çizildiği haliyle insan olarak ahlakını⁷⁹ ve beşeri kimlikle sergilediği pratiğini öncelememiz gerekir. Nitekim pek çok ayette inancındaki sebatı, Allah'a bağlılığı, Allah yolunda kararlı davranışları ve fedakârlığı; insanlara, diğer canlılara ve özellikle müminlere karşı duyduğu sevgi

⁷⁶ Bu noktada reel ile ideal diyalektiği bize yön verebilir: "Ulaşılmaya çalışılan ideal aynı zamanda evrensel olandır. Ama hiç bir zaman bu ideale ulaşıldığı varsayılmamalıdır. İdeal hiç bir zaman erişilemeyecek bir ufuk gibi insanın önünde ilerler. İdeal, elde edildiği an, reele dönüşür. Oysa dinler, ideal için vardır, bu durumda din, sürgit bir ideal ve mükemmeliyet arayışının itici motoru olarak görev görür ve bu diyalektik sürekli daha iyinin peşine düşüldüğü bir arayışa dönüşür. Bir önceki aşama bütünüyle anlamsız değildir, ama ulaşılmasına basamak olduğu daha iyi aşama karşısında ikinci dereceden bir iyilik ve gerçekliği temsil eder. Bu durumda da insanlar, kendi çağlarının idealini gerçekleştirmek sorumluluğuyla karşı karşıya kalırlar." Düzgün, Şaban Ali, *Çağdaş Dünyada Din ve Dindarlar*, Lotus yay. Ankara, 2012, s. 114-115.

⁷⁷ Çağrı, Mustafa, "Muhammed", *DİA*, 30/445.

⁷⁸ Allah'ın rahmetini Maturidi iki şekilde yorumlar: "İlki Allah'ın sana olan rahmeti sayesinde sen onlara yumuşak davrandın. Diğeri de Allah'ın âlemlere olan rahmeti sayesinde sen onlara yumuşak davrandın. Maturidi, *Te'vilatü'l-Kur'an*, çev. Bekir Topaloğlu-Kemal Sandıkçı, Ensar yay. İst. 2015, 2/507.

⁷⁹ Kalem, 68/4; Enbiya, 21/107.

ve şefkati,⁸⁰ affediciliği, tevazuu, dürüstlük ve adaleti, nihayet üstün ahlakını⁸¹ ve kişiliğini oluşturan pek çok erdemiyle anılmakta ve insanlara bir örnek olarak gösterilmektedir. “Ben ahlak güzelliklerini tamamlamak için gönderildim.”⁸² hadisi de bunu desteklemektedir.

2.9. Uyarıcı ve Müjdeleyici Olmaları: Bazı ayetlerde peygamberin yalnız uyarıcılığına işaret etmekle yetinirken diğerlerinde uyarıcılığı ile müjdeleyiciliğine birlikte atıflar yapılmaktadır. Önce ilk grup ayetlere göz atalım: “İşte bu da ilk uyarılar gibi bir uyarandır.”(Necm 53/56) İlk nazil olan ayetlerde insanları uyarması istenmektedir. “Ey örtüye bürünen! Kalk ve uyar. Rabbini yücelt. Özünü temiz tut. Kötü şeyleri terket. İyilik yapmayı kendine kazanç aracı kılma. Ama sabırla Rabbine yönel.”(Müddessir 74/1-7) “Ey Muhammed! de ki: ben sadece bir uyarıcıyım.”(Sad 38/65; Meryem 19/97; En’am 6/51; Ahkaf 46/9)

Diğer grupta yer alan ayetlerden bazıları şunlardır: “Ey Nebi! Biz seni şahid, müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik.”(Ahzab 33/45) “Ey Muhammed! Biz seni sadece müjdecî ve uyarıcı olarak gönderdik. De ki: ben buna karşı sizden, dileyenin Rabbine varan bir yol tutması dışında bir ücret istemiyorum.”(Furkan 25/56-57) “Ey Muhammed! Biz seni bütün insanlara müjdecî ve uyarıcı olarak gönderdik. Fakat insanların çoğu bilmiyorlar.”(Sebe’ 34/28; Fetih 48/8-9)⁸³ Müjdelemek gibi uyarmak da Kur'an'ın kullandığı metotlardan birisidir. Bu bakımdan inzârın etkisiz kalabileceğini de hesaba katmak gerekir.⁸⁴ Hatta bazı durumlarda inzârın inkârcılar nezdinde aksi tesirler yaptığı ifade edilmektedir.⁸⁵ Bu olgu insanların imanı tercih etmemeleri halinde dahi Allah'ın insanların vicdanlarına ve iradelerine verdiği özgürlüğü görmemiz açısından önem taşımaktadır.

Peygamberlerin “müjdenin yanı sıra uyarma görevlerinin bulunması, tebşir ile inzârın dine davet konusunda birbirini tamamlayan iki yöntem olduğunu göstermektedir.”⁸⁶ Nitekim yukarıda iktibas edilen ayetlerde de görüldüğü üzere her iki hususun insanın dengede ve itidalde bulunması açısından gerekli olduğu bilinmektedir.

Sonuç olarak “Hz. Peygamberin bıraktığı mesaj, ilke merkezli olmasına rağmen tarih içinde şahıs merkezli bir anlama ve yorumlama şekli ortaya çıkmıştır.

⁸⁰ Tevbe, 9/128.

⁸¹ Kalem, 68/4.

⁸² Malik, *Muvatta*, “Hüsni'l-huluk”, 8.

⁸³ “İnzâr psikolojik engellerin bertaraf edilmesi için kullanılacak etkili yollardan biridir. Ancak yalnız bu yöntemle her zaman olumlu bir sonuç elde etmek mümkün olmayabilir.” Hökelekli, Hayati, “İnzâr”, *DİA*, 22/359.

⁸⁴ Bakara, 2/6; Enbiya, 21/45; Yasin, 36/10.

⁸⁵ “Biz insanlara korku veren uyarılarda bulunuyoruz, ama bu onların büyük taşkınlık göstermelerinden başka bir işe yaramıyor.” İsra, 17/60.

⁸⁶ Arpaguş, Hatice Kelpetin, “Tebşir”, *DİA*, 40/227.

Oysa Hz. Peygamber, ümmetini şahıslara değil ilkelere emanet etmiştir.⁸⁷ Tam da burada şu ayeti yeniden okumak isabetli olacaktır: “Muhammed sizin erkeklerinizden hiç birinin babası değildir. Fakat o, Allah’ın elçisi ve bütün peygamberlerin sonuncusudur. Allah her şeyi hakkıyla bilendir.”(Ahzab 33/40) Böylece bir peygamberin fiziksel neslinden gelmiş olmanın, tek başına kişiye bir erdem kazandıracağı anlayışı reddedilmiş olmaktadır.⁸⁸

2. 10. Allah Tarafından Seçilmiş Olmaları: Bunun dini literatürümüzde karşılığı vebîliklerdir. Kelâmcılar, peygamberliğin yalnızca Allah tarafından seçilmekle mümkün olacağı görüşünü ittifakla benimsemişlerdir.⁸⁹ Bir insan çok üstün ahlaki niteliklere sahip olsa da son aşamada peygamberlik, Allah’ın takdirinde ve seçiminde olan bir kurumdur. İlgili pasajlara bakıldığında peygamberlerin, görevlendirilmeden önce peygamber olacaklarını bilmedikleri çok açık olarak görülmektedir. Bu husus onların beşeri karakterleri üzerine önemli bir göndermedir. “İşte sana da kendi buyruğumuz altında hayat veren bir mesaj vahyettik. Sen vahiy nedir, iman nedir bilmezdin. Ama şimdi bu mesajı bir ışık yaptık ki onunla kullarımızdan dilediğimizi doğru yola ulaştıralım.”(Şûra 42/52-53) “Bu kitabın sana ulaşacağını ummazdın. Fakat işte Rabbinden bir rahmet olarak sana ulaştı.”(Kasas 28/86) Yine Duhâ Sûresinin ayetlerinde bu olguyu oldukça şefkatli tonlarda görürüz: “Rabbin seni ne unuttu ne de darıldı. Sonrası, senin için öncesinden daha iyi olacaktır. Ve zamanı geldiğinde Rabbin seni bağışlayacak ve seni hoşnut kılacak. O seni yetim olarak bulup bir sığınak vermedi mi? ve yolunu kaybetmiş görüp seni doğru yola ulaştırmadı mı? İhtiyaç içinde bulup seni tatmin etmedi mi?”(Duha 93/1-11)

Allah’ın peygamberlikte tercihini beğenmeyenler “şöyle derler: ‘bu Kur’an neden iki şehrin ileri gelenlerine inmiş değil!’ Rabbinin rahmetini yoksa onlar mı bölüştürüyorlar?”⁹⁰ Peygamberin nitelikleri bakımından diğer insanlardan farkı yoktur, zira peygamber olmak Allah’ın lütfudur.⁹¹ Fakat Ebü’l-Muîn Nesefî, Râzî, Âlûsî ve Abduh gibi bilginlere göre Allah, peygamber seçtiği insanı bedeni ve özellikle ruhi bakımdan diğer insanlardan üstün bir yaratılışa sahip kılmıştır.⁹² Bize göre bu yaklaşım, delaleti açık olmamakla birlikte peygamberlerin en temel niteliklerinden olan ve Kur’an’ın üzerinde durduğu beşerîliklerine zarar verecek bir yaklaşımdır.⁹³

⁸⁷ Yıldırım, Ramazan, “Yanlış Peygamber Algısının Sebepleri”, s. 266.

⁸⁸ Esed, *Kur’an Mesajı*, s. 1023.

⁸⁹ Yavuz, “Peygamber”, *DİA*, 34/260.

⁹⁰ Zuhuf, 43/31-32.

⁹¹ İbrahim, 14/11; Amidi, *Gayetu’l-Meram*, Kahire, 1971, s. 317.

⁹² Nesefî, *Tabsıratu’-Edille*, 1/532-533; Alûsî, *Ruhu’l-Meâni*, 3/131-132; Yavuz, “Peygamber”, 34/260.

⁹³ Bu konuda Cürcanî’den alıntı yapalım: “günah işlemek imkânsız olsaydı günahı terk nedeniyle övgünün hak edilmeyeceği, bu görüşü yanlışlamaktadır. Çünkü imkânsızı terk etmekle ne övgü ne de sevap olur. Zira imkânsız, ihtiyar kapsamına giren güç yetirebilir bir şey değildir. Yine peygamberlerin günahları terk etmekle mükellef olduğu ve bundan dolayı ödüllendirileceği hususunda icma vardır. Eğer günah işlemeleri imkânsız olsaydı durum böyle olmazdı. Yine ‘Ben sizin gibi bir insanım şu var ki bana vahyedilmektedir.’ ayeti beşeriyetle ilgili hususlarda peygamberlerin diğer insanlarla aynı olduğu

Nübüvvet, İslam'ın en temel inanç konularından biridir. Nitekim "Kur'an, inanç konularından söz ettiği ayetlerde, peygamberliğe imana da vurgu yapmaktadır. En önemli iman konusu olan ulûhiyet başta olmak üzere, dine ait bütün meseleler, tamamen nübüvvet kurumuna binaen bilinmektedir."⁹⁴ Esasında peygamberlik anlayışı, Allah anlayışının uzantısıdır. Kâinatta tasarrufu olmayan, insanları başıboş yaratan ve onlara hedef tespit etmeyen statik bir Tanrı anlayışının doğal olarak peygamberler gönderme gibi bir işlevinin olması da düşünülemez.

Peygamberlerin temel inanç konuları arasında yer alması, bu konunun tartışmalardan uzak olduğu anlamına gelmiyor. Nitekim insanlar Allah'ın varlığı ve birliğinden daha çok peygamberlik konusunda şüpheye düşmüşlerdir. Çünkü "Allah'ın varlığı ve birliğinin delilleri, nübüvvetin varlığı ve gerekliliğinin delillerinden daha kuvvetli ve daha açıktır."⁹⁵ Ayrıca pek çok filozof Allah'a inanmasına rağmen, peygamberliğe ve peygamberlere inanmamaktadır.⁹⁶ Ancak buna nübüvvetin mümkün kategorisinde olduğu şeklinde cevap verilebilir. Allah'ın varlığı ise zorunludur.⁹⁷

Kur'an'dan anladığımız kadarıyla, Allah peygamberler göndermek suretiyle insanlara yardımda bulunmuştur. Kur'an'ın peygamberlikle ilgili pasajları okunduğunda, Allah'ın peygamber göndermesinin sebebinin "insanoğlunun doğruyu bulma konusunda akli yetersizliği değil, ahlaki yetersizliği ve irade zayıflığı olduğunu görürüz. Doğruyu bulmak ve iyi olmak ise bazı yükler getirmektedir. İşte peygamberler, vahiy desteğiyle insanın bu zorlukları aşmasına yardımcı olmuşlardır."⁹⁸

ve ayrışmanın başka bir şeyle değil sadece vahiyle olduğuna delalet etmektedir. Dolayısıyla onların da diğer insanlar gibi günah işlemesi imkânsız değildir." Cürcani, *Şerhu'l-Mevâkıf*, 3/530.

⁹⁴ Esen, Muammer, "Peygamberlere İman", *İslam İnanç Esasları*, Edt. Şaban Ali Düzgün, s. 189.

⁹⁵ Akbulut, Ahmet, *Nübüvvet Meselesi Üzerine*, Ankara, 1992, s. 9.

⁹⁶ Sabri, Mustafa, *Mevkîfu'l-Akl*, 1/114-115.

⁹⁷ Cürcani, *Şerhu'l-Mevâkıf*, 1/680; İbn Sina, *İlahiyat, Metafizik I*, 1/104. Eş'ari peygamberlerin önemini şu sözleriyle belirtir: "Allah, Hz. Peygamber ile bize doğru anlayışları, sağlam hükümleri, helal ve haramları bildirdi. Duyu ötesi âlemler, onunla bize açıklandı; gayba yönelik malumat onunla vuzuha kavuştu. O, bize yüce kutsal kitabı getirdi." Eş'ari, Ebu'l-Hasan, *el-İbane*, ter. Ramazan Biçer, Gelenek yay. İst. 2010, s. 21.

⁹⁸ Özsoy-Güler, *Konularına Göre Kur'an*, s. 198-199. Maturîdî nübüvvetin gerekliliği konusunu şöyle temellendirir: "Nübüvvet müessesesinin mevcudiyetine akli bir zorunluluk olarak hükmetmek gerekir. Allah'ın lutfkarlığını kanıtlama bakımından böyledir. Dünya umurunun düzenini ve dinin varlığını ayakta tutan ilke aynı konuma sahiptir." Maturîdî, *Tevhid*, 276. Nübüvvetin gerekliliği hakkında bkz. Gölcük, Şerafeddin, *Kelam Tarihi*, Esra yay. Konya, 1992, s. 79-80; Gölcük, Şerafeddin ve Toprak, Süleyman, *Kelam*, Tekin Kitabevi, Konya, 1998, s. 281-297. Maturîdî gerekliliği üzerinde kapsamını genişletir: "dillerin öğrenilmesi; bir de nesnelere ait isimlerin öğrenilmesi; Sonra üreme yöntemleri ve çocuk eğitimi bilgisi, sonra insan zihnince düşünülemeyecek gıdaların sağlanmasının yolu; ve nihayet yukarıdan beri sözü edilen diller, isimler, sanatlar, tıp ve mesleklerin tamamı, şehir ve ülke yolları, hayvanların eğitimi ve kullanılma yöntemi; evet bu zikredilen hususların bizzat kendileri, temel ilkelerinin akılların çıkarımıyla değil peygamberlerin öğretimi ve yol göstermesiyle öğrenilip uygulandığının apaçık delilini oluşturmaktadır." Maturîdî, *Tevhid*, 277. Anlaşıldığı kadarıyla Abduh, Maturîdî'ye katılmaz. Abduh'a göre "nübüvvetin ve dinin etkisi, sadece iyiye ve güzelliğe yönlendirmek için öğüt verme, teşvik, zulme ve kötülüğe geçit vermeme gibi ahlaki ilkeler bazındadır. İnsanlara dünya işlerini, ticareti, devlet yönetimini, geçim yollarını öğretmek, nübüvvetin gayelerinden

Nübüvvet konusunun önemi yakın dönemde de devam etmiştir. Şu farkla “diğer dinler nübüvveti rubûbiyyetin devamı ya da benzeri sayarken ikisinin arasına kesin sınır koymayı Kur’an gerçekleştirmiştir.”⁹⁹ Ayrıca İslam ile nübüvvetin bir dönüm noktasına geldiği, yani zirvesine ulaşarak kendi varlığına son verdiği dile getirilmektedir. Böylece akla daha geniş kapılar açılmıştır. “İslam’da ruhbanlık olmaması ve Kur’an’da akletmeye referanslar yapıp insan bilgisinin kaynakları olarak tabiat ve tarihin vurgulanması da yine aynı gayeyi, vahiy döneminin sona erişini ifade eder.”¹⁰⁰ Böylece “insanlık, nübüvvetin başlangıcından sona ermesine kadar kademe kademe bir tekâmül geçirmiş ve nihayet Kur’an’la akli olgunluğa ulaşmıştır.”¹⁰¹

Sonuç

İslam inancına göre dinin/vahyin insanla buluşması peygamberler marifetiyle ve aracılığıyla gerçekleşmiştir. İlahi irade vahyin insanla buluşmasında yalnız teorisiyle yetinmeyip, bunu pratiğe taşıyacak kişileri bizzat seçmekle insana lütufta bulunduğunu beyan etmiştir. Ne var ki bu lütuf/iyilik insanlar tarafından hakıyla değerlendirilememiştir. Bunun beşeri, antropolojik, psikolojik, siyasal sebepleri olabilir. Ancak insanın maruz kaldığı bu sorun yani peygamberliğin doğru bir şekilde algılanamayışı karşısında yapabileceği hamleleri bulunmaktadır. Otantik haliyle son ilahi vahye sahip olduğumuzu hatırlamamız gerekir. Son ilahi vahye sahip olmanın avantajları olduğu gibi taşıdığı ağır sorumluluklar da vardır. Vahye sahip çıkmak, onu anlamak, hayata taşımak ve bizden sonraki nesillere ulaştırmak gibi. Dolayısıyla sahip olduğumuz nimetin kadri bilinmezse, bizi ağır vebalin beklediği unutulmamalıdır. Vahyi iyi ve doğru anlamadan, sadece ona sahip olmanın pratikte insana/topluma katkısının olmadığını dinler tarihinden takip etmek mümkündür. Bundan dolayı doğru anlamaya ilişkin sağlam metodolojiye ihtiyaç vardır. Her ekol belli bir metodoloji üzerinden nasslara yaklaşır ve aynı şekilde belli metodolojiler üzerinden bir peygamber anlayışı/tasavvuru geliştirirler. Geleneğimizde birbirinden farklı peygamber tasavvurları olduğu bilinmektedir. Biz Kur’an’ı merkeze alarak, vahyin hassasiyetlerini dikkate alarak Kur’an’dan hareketle yalın/sade bir peygamber tasavvurunun izini sürmeye çalıştık. Kur’an’ı Peygamber algısı üzerinden bir okumaya tabi tuttuğumuzda peygamberlerin şu niteliklerinin öne çıktıklarını tespit ettik:

1. Peygamberler beşerdir. 2. Kendilerine Allah’tan vahiy gelmektedir. 3. En önemli görevleri, Allah’ın mesajlarını insanlara tebliğ etmektir. 4. Mucize Allah’ın takdirindedir. 5. Peygamberler diğer insanlar gibi ölümlü varlıklardır. 6. Onlar

değildir. Bu yüzden pratik hayatın tafsilatı, rızık kazanma ve aklın insan iradesinin, kâinatın ve sosyal hayatın sınırlarını, gereklerini keşfetmede takınacağı tavır, risaletin kapsamı dışındadır.” Abduh, *Tevhid Risalesi*, s. 130-153, 166.

⁹⁹ Özervarlı, *Kelamda Yenilik Arayışları*, İsam yay. İst. 1998, s. 95.

¹⁰⁰ Özervarlı, *Kelamda Yenilik Arayışları*, aynı yer.

¹⁰¹ Yavuz, Salih Sabri, *İslam Düşüncesinde Nübüvvet*, İnsan yay. İst. tsz. s. 27.

gaybı bilmezler. Sadece Allah tarafından bilgilendirildikleri kadarıyla vahye vâkıftırlar. 7. Peygamberler de muhatap oldukları insanlar gibi vahye tâbidirler. Vahiyle yükümlüdürler. İnsanların hissettikleri gerilimi, heyecanı yaşarlar. 8. İnsanlara en güzel örnektir. 9. Uyarıcı ve müjdeleyicidirler. 10. Nihai manada peygamberlerin seçimi Allah'a aittir.

Görüldüğü üzere vahyin peygamberlikle ilgili tespitleri oldukça yalın ve anlaşılır bir mahiyete sahiptir. Maddelerde öne çıkan ana tema peygamberlerin beşeri/insani doğaları ve kimlikleridir. Peygamberlerin beşeri doğalarına ilişkin ileri sürülen itirazlar nüzul dönemiyle sınırlı kalmamışa benzemektedir. Peygamberlerden sonra da onların beşeri tabiatlarına yönelik aşırı yorumların yapıldığı görülmektedir. Bu noktada geleneğimizdeki ismet anlayışının yeniden gözden geçirilmesi gerekmektedir. Vahiyle sınırlı olmayıp adeta hayatın bütününe kuşatan ve peygamberlerin beşeri kimliğini anlamsız kılan yaklaşımların yeniden değerlendirilmesi elzemdir. Dinin temel prensiplerinin üç maddede ele alınması geleneksel bir yaklaşımdır. Bunlar ulûhiyyet, nübüvvet ve meâddir. Temel esasların üzerine inşa edildiği dini tasavvurlar/anlayışlar ise dinin kurucu metni olan Kur'an merkeze alınarak belirlenmelidir. Bu süreçte hadisleri adeta Kur'an'a alternatif ya da ona rakip bir epistemik enstrüman olarak değerlendiren yaklaşımlardan azade kalınmalıdır ve önyargılarımızı paranteze alarak tamamen doğru/sahih anlama ulaşmayı amaçlamak gerekir. Öncelikle yapılması gereken vahiyden hareketle doğrudan ve yalın bir biçimde peygamber tasavvuruna ulaşabilmektir. Ardından dini kültürümüzde/geleneğimizde sair bilgi kaynaklarına müracaat edilebilir. Ancak Kur'an'ın yani son ilahi vahyin bu konuda ne dediği/ne düşündüğü öncelikle tespit edilmelidir. Diğer bilgi kaynakları da Kur'an'a arz edilerek değerlendirilmelidir.

Kaynakça

- Abduh, Muhammed, *Tevhid Risalesi*, çev. Sabri Hizmetli, Fecr Yayınları, Ankara, 1986.
- Açıkgenç, Alparslan, "İslami Bilim ve Felsefe Anlayışı", *İslami Araştırmalar Dergisi*, c. 4, no: 3, Ankara, 1990.
- Akbulut, Ahmet, *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası*, Pozitif Matbaacılık, Ankara, 2001.
- *Nübüvvet Meselesi Üzerine*, Birleşik Kitabevi, Ankara, 1992.
- "*Selefilik'in Teolojik ve Düşünsel Temelleri*" *Tarihte ve Günümüzde Selefilik*, Ensar, İstanbul, 2014.
- Alûsi, Şihabuddin Mahmud *Rûhu'l-Meâni fi Tefsîri'l-Kur'ani'l-Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî*, thk. Mahir Habuş, Müessesetü'r-Resail, Beyrut, 2010.
- Âmidî, Seyfuddin, *Ebkâru'l-Efkar*, nşr. Ahmed M. el-Mehdi, Kahire, 2002.
- Arpaguş, Hatice Kelpetin, "Tebşir", *DİA*, c. 40.

- Atay, Hüseyin, *İrade ve Hürriyet*, Atay ve Atay Yay., Ankara, 2002.
- Kur'an'da İman Esasları*, Atay Yay., Ankara, 1998.
- Ay, Mahmut, "Tanrı tasavvurlarının Politik tasarımlara Yansımaları", *Kelam Araştırmaları*, 6:2, 2008.
- "Sufi Teolojinin Peygamberlik Algısı", *Ankara ÜİFD*, XLIX, 2008, sy. 1.
- Aygan, Fadıl, "Peygamberlik Zincirinin Son Halkası Olarak Hz. Muhammed'in Nübüvvetinin Mahiyeti" Hz. Peygamber'in Nübüvvetinin Süresi ve Kapsamı, *Çalıştay*, Gaziantep, 2014.
- Azimli, Mehmet, *Siyeri Farklı Okumak*, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2010.
- Bağcı, H. Musa, *Beşer Olarak Hz. Peygamber*, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2010.
- Bahçeci, Muhittin, *Peygamberlik ve Peygamberler*, İstanbul, 1997.
- Bouthoul, Gasto, *Zihniyetler Kişi ve Toplum Açısından Zihin Yapılarına Dair Psiko-Sosyolojik Bir İnceleme*, çev. Selmin Evrim, İst. 1975.
- Boynukalın, Mehmet, "Tebliğ", *DİA*, c. 40.
- Buhârî, *Sahih-i Buhârî*, el-Mektebetu'l-İslâmî, İstanbul, 1979.
- Câbiri, Muhammed Âbid, *Arap-İslam Aklının Oluşumu*, çev. İbrahim Akbaba, Kitabevi yay. İst. 2000.
- Cürcâni, Ali B. Muhammed, *Şerhu'l-Mevâkıf*, çev. Ömer Türker, Türkiye Yazma Eserler KBY İst. 2015.
- Çağrı, Mustafa, "Muhammed", *DİA*, c. 30.
- Çelebi, İlyas, *İslam İnançında Gayb Problemi*, Marmara ÜİFVY, İst. 1996.
- "Gayb", *DİA*, c. 13.
- Çınar, Mahmut, *Nûr-i Muhammedi İnançının Ortaya Çıkışı ve Kaynakları*, İst. 2014. --"Son Peygamber Olarak Hz. Muhammed'in Nübüvveti", Hz. Peygamber'in Nübüvvetinin Süresi ve Kapsamı, *Çalıştay*, Gaziantep, 2014, edt. Mahmut Çınar vd.
- Demirci, Mehmet, "Hakikât-i Muhammediyye" *DİA*, c. 15.
- Düzgün, Şaban Ali, "Allah Tasavvurlarına Dair Tartışmanın Problematikliği", *Tanrı Tasavvurları ve Sosyal Hayata Yansımaları Sempozyumu*, Sakarya, 2005, Sakarya ÜİFY.
- Varlık ve Bilgi Aydınlanmanın Keşif Araçları*, Beyaz Kule Yay. Ankara, 2008.
- Çağdaş Dünyada Din ve Dindarlar*, Lotus yay. Ankara, 2012.
- Ebu Reyze, Mahmud, *Muhammedi Sünnetin Aydınlatılması*, çev. Muharrem Tan, Yöneliş Yay., İstanbul, 1988.

Erdemci, Cemalettin, "Hz. Muhammed (sav) ile Vefatından Sonra İrtibat Kurmanın İmkânı", Hz. Peygamber'in Nübüvvetinin Süresi ve Kapsamı, *Çalıştay*, Gaziantep, 2014.

Erul, Bünyamin, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, TDV yay. Ankara, 2005.

Esed, Muhammed, *Kur'an Mesajı Meal-Tefsir*, çev., Cahit Koytak & Ahmet Ertürk, İşaret Yay., İst., 2002.

Esen, Muammer, "*Peygamberlere İman*", İslam İnanç Esasları, edt. Şaban Ali Düzgün.

Eş'ari, Ebu'l-Hasan Ali B. İsmail, *el-İbâne an Usûli'd-Diyâne*, thk. Fevkiye Huseyn Muhammed, Dâru'l-Ensar, Kahire, 1977.

-- *el-İbâne*, ter. Ramazan Biçer, Gelenek yay. İst. 2010.

Evkuran, Mehmet, İslam Düşünce Geleneğinde Tanrı Tasavvuru, *İslami İlimler Dergisi*, c. 2, sayı 1, 2007.

-- *Ahlak Hakikat ve Kimlik*, Araştırma yay. Ankara, 2013.

-- "Farklı Peygamber Tasavvurlarının Sebepleri", Hz. Peygamber'in Nübüvvetinin Süresi ve Kapsamı, *Çalıştay*, Gaziantep, 2014.

Gölcük, Şerafeddin, *Kelam Tarihi*, Esra Yay. Konya, 1992.

Güler, İlhami, *Sabit Din Dinamik Şeriat*, Ankara Okulu Yay. Ankara, 1999.

Hatiboğlu, Mehmed Said, *Siyasi-İctimai Hadiselerle Hadis Münasebetleri*, Otto yay. 2015.

-- "Hz. Peygamberi Yanlış Yorumlama Tezahürleri", *İslami Araştırmalar Dergisi*, Ankara, 1986, sayı 2.

Hökelekli, Hayati, İnzar", *DİA*, c. 22.

İbn Manzûr, Ebu'l Fadl Cemalüddin, *Lisânu'l-Arab*, Beyrut, 1990.

Îcî, Adûdiddin Abdurrahman B. Ahmed, *el-Mevâkıf*, Beyrut, tsz.

Râgıb Hüseyin B. Muhammed, İsfehânî, *el-Müfredât Fi Garîbi'l- Kur'an*, *Kur'an İstilahları Sözlüğü*, ter. Abdülbaki Güneş & Mehmet Yolcu, Çıra Yay., İst. 2007.

İslamoğlu, Mustafa, *Üç Muhammed İki Tasavvur Bir Gerçek*, Denge Yay, İst. 2006.

İşcan, Mehmet Zeki, *Selefilik'in Temel Esasları ve Sosyo-Politik Arka Planı*, Ensar, 2014.

-- "Muhammed Abduh'un Nübüvvet Görüşü ve Çağdaş İslam Düşüncesine Etkileri", *Atatürk ÜİFD*, sayı 26, Erzurum, 2006.

Kahraman, Mustafa, "*Müslüman Kelamında Peygamberin Görevi*", Yayın. Doktora Tezi, Ankara, 2007.

Koca, Ferhat, "İslam Geleneğinde Farklı Ekollerin Peygamber Tasavvurları ve Bunların Değerlendirilmesi", Hz. Peygamber'in Nübüvvetinin Süresi ve Kapsamı, Gaziantep, 2014.

Kutlu, Sönmez, "İslam Mezhepleri Tarihinde Usûl Sorunu", İslami İlimlerde Metodoloji Meselesi-I, Ensar Neşriyat, İst. 2005.

Mâturîdî, Ebu Mansur Muhammed B. Muhammed B. Mahmud, *Te'vîlâtü'l-Kur'an*, neşre hazırlayan: Muhammet Masum Vanlıoğlu, kontrol: Bekir Topaloğlu, Mizan yay. İst. 2010.

--*Kitâbu't-Tevhîd*, thk. Bekir Topaloğlu & Muhammed Aruçi, İsam Yay. Ank, 2005.

Mucchielli, Alex, *Zihniyetler*, çev. Ahmet Kotil, İst. 1991.

Nesefi, Ebu'l-Muîn Meymûn B. Muhammed, *Tabıratu'l-Edille*, thk. Hüseyin Atay, TDV Yay. Ank, 2004.

--*Bahrü'l-Kelâm*, çev. Ramazan Biçer, Gelenek Yay. İst. 2010.

Okudan, Rifat, "Hakikât-i Muhammediyye: Felsefi Temelleri ve Dini Asılların Değerlendirilmesi", *Süleyman Demirel ÜİFD*, 2003.

Özaşar, M. Emin, "Hadisçilerin Peygamber Tasavvuru", *Diyanet İlmî Dergi*, Peygamberimiz Hz. Muhammed özel sayı, Ankara, 2003.

Özerverli, M. Sait, *Kelamda Yenilik Arayışları*, İsam Yay. İst. 1998.

Özsoy, Ömer & Güler, İlhami, *Konularına Göre Kur'an*, Fecr Yay. Ankara, 1999.

Özten, Ersan, "Peygamberlerin Gaybı Bilme İmkânı", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2009.

Rahman, Fazlur, *Ana Konularıyla Kur'an*, çev. Alparslan Açıkgenç, Ankara Okulu Yay.,1998.

Râzi, Fahreddin, *Mefâtihu'l-Ğayb Tefsir-i Kebir*, Daru İhyai't-Türas El-Arabiyye, Beyrut, 1999.

--*el-Muhassal, Kelam'a Giriş*, çev. Hüseyin Atay, T.C. Kültür Bakanlığı, Ank. 2002.

Reçber, Mehmet Sait, *Tanrı'yı Bilmenin İmkânı ve Mahiyeti*, Kitabiyat Yay. Ankara, 2004.

Ebu Reyze, Mahmud, *Muhammedi Sünnetin Aydınlatılması*, çev. Muharrem Tan, Yöneliş Yay. İst. 1988.

Sabri, Mustafa, *İnsan ve Kader*, çev. İsa Doğan, Kültür Basın Yay. Birliği, İstanbul, 1989.

Sinanoğlu, Abdulhamit, *Kelam Tarihinde Tanrı Tasavvurları*, İlahiyat Yay. Ank. 2005.

Sinanoğlu, Mustafa, "Semavi Dinlerin Kutsal Metinlerinde Nübüvvet Anlayışı", *İslam'da Peygamber İnancı Sempozyumu*, ed. İbrahim Coşkun, Diyarbakır, 2006.

Watt, W. Montgomery, *Hız. Muhammed Mekke'de*, çev. Rami Ayas & Azmi Yüksel, Ankara, 1986.

Yavuz, Salih Sabri, *İslam Düşüncesinde Nübüvvet*, İnsan Yay. İstanbul, tsz.

Yavuz, Yusuf Şevki, "Peygamber", *DİA*, c. 34.

---"Nübüvvet", *DİA*, c. 33.

Yazır, Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Neşriyat, 1979, yy.

Yıldırım, Ramazan, "Yanlış Peygamber Algısının Sebepleri", *Hız. Peygamber'in Nübüvvetinin Süresi ve Kapsamı, Çalıştay*, Gaziantep, 2014.

Yurdagür, Metin, *Ayet ve Hadislerde Esmâ-i Hüsnâ, Allah'ın İsimleri*, Marifet, İst. 2006.

Zemahşeri, Cârullah Mahmud B. Ömer, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmizi't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl Fî Vucûhi't-Te'vîl*, Beyrut, 1995.